

TEXTUAL PROBLEMS OF MIKLÓS RADNÓTI'S BOR NOTEBOOK

EMERY GEORGE

Department of German, The University of Michigan, Ann Arbor

For those seriously interested in the poetry of Miklós Radnóti, one of the most important literary events of the postwar period was surely the publication in facsimile of the poet's *Bori notesz* (Bor Notebook).¹ The Serbian exercise book, in sextodecimo, into which the deported poet wrote his last poems, testifies to a man of such courage, a poet of such abiding faith in moral intelligence and craftsmanship, that the facsimile could only have exerted deep emotional appeal on all who have been privileged to view it. In his preface to the printed booklet accompanying the facsimile Gyula Ortutay (1910–1978), the distinguished ethnologist and Radnóti's close friend, interprets the *Notebook's* emotional and moral significance in exactly this light:

... a kis szerb iskolásfüzet költeményeinek facsimile kiadása nem filológiai részletek közlésére sarkall. Nem a füzet külső formájának, méreteinek leírása a célom, s még az se, hogy milyen "olvasati" problémáink voltak eleinte: Lager Heidemann vagy Heidenau-e a helyes olvasat, s a többi efféle filológiai kérdés, aminek a maga helyén értelme, súlya van. De nekem az abdai tömegsír s ez a kis füzet más példázatot mondott, más kérdéseket adott föl. ... Mire tanít ez a kis füzet?

A haza szemérmes szeretetére. Mikor már szinte mindenből kitagadta a hivatalos haza, mikor prédának dobta oda, akkor is magához ölelte a haza, az otthon elérhetetlennek tűnő képeit éberem s álomban is ...

(... the facsimile edition of the poems in the little Serbian school copybook does not spur me on to publication of philological details. My purpose is not to describe the notebook's external form or its dimensions, nor indeed the sort of problems in "readings" we experienced at the beginning; whether the correct reading is Lager Heidemann or Heidenau, and all the remaining textcritical problems of this nature, which in their proper place carry meaning and weight. No—to me the mass grave at Abda and this little notebook narrated another parable, put different questions. ... What does this little notebook teach us? Non-demonstrative love of country. At a time when the official fatherland excluded him from practically everything, when it tossed him as prey, even then he embraced the seemingly unattainable pictures of homeland and home, in waking as well as in dream ...²)

Ortutay is right—in viewing the moral and social lessons of the *Bor Notebook* in what those last heroic poems express. He is also wrong—in separating textual study from this course of lessons, in assigning philological investigations their "proper place" and failing to note the central role that textual study plays, and should be allowed to play,

in imparting lessons of precisely such a nature. For if a part of the poet's ethical steadfastness is communicated in the craftsmanship of the poems, and even in the precision and beauty of the handwriting (neither of which has eluded critical notice), then it seems self-understood that ethical aspects of reception of the canon are inseparable from our responsibility to the text. And such responsibility makes sense only if it can express itself in concern with the minutiae of textual scholarship—indeed with the difference between “Lager Heidemann” and “Lager Heidenau”, along with a number of other such differences and their implications.

In what follows I would like to offer, for the first time, to my knowledge, a critical edition of the *Bor Notebook*: a complete description of the document, accompanied by variant apparatus and textual commentary. This is on the one hand a timely undertaking; more than a decade following the first appearance of the facsimile, an interested reading public deserves to have its attention called to all the details of the *Notebook* whose communicability lies beyond reasonable doubt. To an extent, such an effort at textual study may also help satisfy the expectations of scholars who have repeatedly either called for a critical edition or have made attempts at textual study themselves.³ On the other hand it is a hazardous undertaking, and can lay claim to preliminary validity at best. The original manuscript of the *Bor Notebook*, while it was obviously released to a publisher for purposes of publication in facsimile, is to this day not available for viewing and use by individual scholars; at least Mrs. Radnóti, the poet's widow, has not permitted me to examine it. The same is true of the originals of the copies that the poet prepared at camp for a campmate, the sociologist Sándor Szalai.⁴ In the descriptive portions of the edition, then, I will be examining not actual manuscripts but rather a facsimile (of the *Notebook*) and a printed text (of the Szalai copies), respectively; both of these available documents are treated below as hyparchetypes. In addition it must be borne in mind that problems of discriminability may be compounded by the presence of a halftone prepared by means of screening; how severe such difficulties are, only an eventual comparison of facsimile with the original can determine. For the time being I am satisfied that the diplomatic transcription given in part II of this paper includes every feature that editors of the *Bor* poems also include. At the same time it goes beyond demands posed by the general reader, and calls attention to a number of features that have gone unobserved until now. It may prove instructive to compare a diplomatic transcription with the contents of the printed booklet accompanying the facsimile. To mention only one major difference: the booklet omits printing the preliminary draft of *Nyolcadik ecloga* (“Eighth Eclogue”), limiting notice of it to brief mention in Tibor Szántó's afterword (booklet, p. 31).

One important point the booklet makes is that it would not be possible to reconstruct the texts of some of the poems in the *Notebook*, were it not for the existence of separate copies. They are of five of the most substantial poems: *Hetedik ecloga*

("Seventh Eclogue"), *Levél a hitveshez* ("Letter to My Wife"), *À la recherche . . .*, *Nyolcadik ecloga* ("Eighth Eclogue"), and *Erőltetett menet* ("Forced March"). Sándor Szalai, the sociologist (1912–1983), for whom Radnóti prepared these copies at one of the Bor camps, was in a unit liberated by the Tito partisans in early to mid-October of 1944; on his journey back home, Szalai published some of the poems in provincial newspapers, preeminently at Temesvár. On arrival in Budapest, he delivered his manuscript copies of the five texts to authorized persons, most probably either to Ortutay or to Mrs. Radnóti; the copies then served as bases for the first publication of these poems in Radnóti's posthumous collection, *Tajtékos ég*.⁵ This took place probably no later than May of 1946, prior to the discovery of the manuscript of the *Notebook*. The latter was found upon exhumation of Radnóti's remains on 23 June of that year. We recall that the poet was executed and buried in the mass grave at Abda on or about 8 November 1944. Moisture, during its subterranean stay of nearly twenty months, damaged the *Notebook*, rendering a goodly portion of the entries in the lower fourth of the document illegible.⁶ As simple inspection will show, however, only the texts of the five poems of which Radnóti had prepared copies were seriously affected. This enabled the 1948 editor of Radnóti's poems, Imre Trencsényi-Waldapfel, to print the five texts the poet had not copied—*Gyökér* and the set of four *Razglednici* ("Picture Postcards")—using as his editing copy the *Notebook* itself. Even here, not all editorial decisions remain unchallenged, but there is no question that Trencsényi-Waldapfel had a far easier time of it with *his* five texts than either he or Radnóti's subsequent editors would have had with the initial five, had they had to rely on the state of the evidence in the damaged *Notebook* alone.

The edition of the *Bor Notebook* offered here proceeds in five parts: I. a list of special signs used, followed by sigla and description of sources; II. a diplomatic transcription of the contents of the *Notebook*, along with an apparatus of variant readings; III. textual commentary; IV. the constituted text of the *Notebook*; and V. an appendix, offering the texts of the *Notebook* in English translation. This last part differs in only a few particulars from English translations of Radnóti's ten last poems as printed in my translated edition of the complete poems of Miklós Radnóti.⁷ A translation of the initial draft of "Eighth Eclogue" is offered here for the first time. Smaller variants are not translated; the aim of the appendix is to furnish a textually and poetologically sound equivalent for the constituted text as printed in part IV. Such equivalence broaches its own problems; in both substance and spirit I follow principles of verse translation as discussed both in my 1980 translation and in an article published in *The Kenyon Review* in 1982.⁸

While problems of decipherment and the evaluation of readings are the subject of the commentary in part III, it might be useful here to offer a prefatory remark on mechanics of procedure. A decipherment and transcription concentrate, and invite concentration, upon visual particulars. In the diplomatic text as given in part II, every

attempt is made to reproduce spatial relations in Radnóti's manuscript with as much fidelity as a typographical accounting for a handwritten text will allow. Fortunately, Radnóti's holograph shows an even hand, eminently legible in places where the penciled handwriting is preserved; in very few instances does difficulty in decipherment arise on paleographic grounds alone. A second point to be borne in mind is that in the numberings for pages and lines added, no attempt is made to approximate normal line numbering for a text; in the edition below, line 1 is always the first line on the page, as often as not the title of the given poem.⁹

I. Signs, Sigla, Description of Sources

Special signs used in this edition:

[. . .]	illegible due to moisture
[xxXx]	crossed out by poet, illegible (X = lower-case, with ascender)
[word]	crossed out by poet, legible; also: legible despite moisture
#word#	off margin of notebook; emended (shown in apparatus only)
<word>	emendation within text (shown in apparatus only)
[word]/word	editorial addition or comment

In [. . .] an attempt is made to bring the number of dots in line with the number of missing letters, punctuation marks, and spaces.

Description of sources on which the edition is based:

B Bori notesz (description after published facsimile only):

Notebook, square ruled (28 × 17 lines), 16mo (157 × 97 mm), 16 leaves (32 pages) including covers; probably stapled. On cover the word *Avala* (trade name) printed in Cyrillic capitals; below it, the number 5 (paper size, or number of format). One small sheet (x-ray photo, measuring 128 × 87 mm; verso only visible) tipped in before back cover (between pp. [30] and [31]). The notebook is not paginated in any manner.

Entries are in pencil, all of them in Radnóti's hand, some passages rendered illegible by moisture. Seepage affects legibility of entries in lower fourth to third of notebook (on most pages, minimum 22 to maximum 46 mm); in texts entered oblong (on pp. [8–11], [16–24], and [26–27]), the left-hand sides of lines are affected. Further damage: tear, 31 mm deep, at bottom of cover sheet, left of center, fanning out to jagged, semicircular opening at bottoms of some of the remaining pages (presumably caused by passing bullet), most clearly visible on pages [13–26], with no loss of text.

Contents: pages [1–2]: cover. [3–4]: instructions to "finder" of notebook in five languages (Hungarian, Serbo-Croatian, German, French [3]; English [3–4]). Rest of [4] and all of [5] blank. [6–7]: "Hetedik ecloga". [8–11]: "Nyolcadik

- ecloga", first draft, entered oblong and cancelled. [12–13]: "Levél a hitveshez". [14–15]: "Gyökér". Rest of [15] blank. [16–19]: "À la recherche . . .", entered oblong. Rest of [19] blank. [20–24]: "Nyolcadik ecloga", definitive version, entered oblong. [25]: "Razglednica" [no. 1]. Rest of [25] blank. [26–27]: "Erőltetett menet", entered oblong. Rest of [27] blank. [28]: "Razglednica 2". Rest of [28] blank. [29]: "Razglednica 3". Rest of [29] blank. [30]: blank. On sheet tipped in between [30] and [31]: "Razglednica 4". [31] and [32]: blank.
- T* Radnóti Miklós, *Tajtékos ég. Versek*. Budapest, Révai, 1946. Pages 105–06: "Levél a hitveshez"; 107–08: "Hetedik Ecloga"; 109–11: "Nyolcadik Ecloga"; 112: "Erőltetett menet"; 113–14: "À la recherche" [these five poems only].
- V* Radnóti Miklós *Versei*. Sajtó alá rendezte Trencsényi-Waldapfel Imre. Gyoma, Kner, 1948. [In addition to the five Bor poems already printed in *T*:] Page 212: "Gyökér"; 216: "Razglednica" [no. 1]; 218: "Razglednica 2". through "Razglednica 4".
- K* Radnóti Miklós *Összes versei és műfordításai*. (Sajtó alá rendezte Koczkás Sándor.) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.
Koczkás's third edition, based, as were his editions of 1954 and 1956, on V.
- M* Radnóti Miklós *Művei*. (A szöveggondozás és a jegyzetek Réz Pál munkája.) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. *The edition in current use.*

Not considered are the newspaper and anthology appearances of the poems, as made possible by Szalai and others;¹⁰ and the plain-text editions of Radnóti's works that have appeared since 1952, with the exceptions of *K* and *M*. *B* and *T*, as pointed out above, are treated as hyparchetypes of the unavailable autograph manuscripts: the original of the *Notebook* and the Szalai copies, respectively. On page [3] of *B*, since the poet made no copies of his polyglot instructions, it was not possible to reconstruct with certainty portions of the French and English texts. For conjectural emendation of the English text, see the variant apparatus in part II below.¹¹

II. Diplomatic Transcription and Variant Readings

Transcription

- [3] Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéri a megtalálót, hogy juttassa el Magyarországra, *Ortutay Gyula* dr egyetemi magántanár címére: *Budapest*,
- 5 *VII. Horánszky u. 1. I.*

Ovaj notes sadrži pesme madjarskog pesnika Radnóti Miklósa. On moli nalazni

da istog pošalje na adresu sveučilišnog
profesora *Ortutay Gyula, Budapest, VII.*

10 *Horánszky u. 1. I. Madjarska.*

Es wird höfl. ersucht dieses Buch, welches
die Gedichte des ungarischen Dichters *Miklós
Radnóti* enthält, dem Herrn Universitäts-
professor *Gyula Ortutay* wohnhaft in
15 *Budapest (VII. Horánszky u. 1. I.)* zukommen
lassen zu wollen. Verbindlichste [Hochacht.]

Prière de bien vouloir faire parvenir ce
cahier, [. . . .] contenu est [.]
[.] écrivain hongrois *Miklós Rad*
20 [.] *Gyula Ortutay* (professeur
[.] l'Université Budapest) Budapest, VII.
[.] Merci à l' [.]

[Please forward which]

[4] contains the poems of the Hungarian poet,
Miklós Radnóti, to Mr. Gyula Ortutay, Budapest
University lecturer, *Budapest, VII. Horánszky u.
1. I.* Thank you in anticipation.

[5] [blank]

[6] Hetedik ecloga

Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este.
Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet
5 és csak az ész, csak az ész, az tudja a drót feszülését.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul
csak,
megtöretett testünket az álom, a szép szabadító
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.
10 Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről bűvó otthoni tájra.
Bűvó otthoni táj! Ó megvan-e még az az otthon?

Bomba sem érte talán? s *van*, mint amikor be-
vonultunk?

- 15 És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexa-
metert is?

Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva,
[.....]rom itt a homályban a verset, [. . .]nt ahogy

- 20 [.....]
[.]ksin, hernyóként araszolgtatván [.]píron[.]
zseblámpát, könyvet, mindent [.]ett.k.....]
[.]i s posta se jön, köd [.....]
[.....]

- [7] 25 [.....ncia], lengyel,
hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben
szétdarabolt, lázas test s mégis *egy* életet él itt,
jóhírt vár, szép asszonyi szót, szabad emberi sor
sot,
5 s várja a véget, a sűrű homályba bukót, a cso-
dákat.

Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bol
hák

- 10 ostroma meg-megujúl, de a légsereg elnyugodo
már.
Este van, egy nappal rövidebb, lásd, újra a fogság
és egy nappal az élet is. Alszik a tábor. A tájra
rásüt a hold s fényében a drótok újra feszülnek
s látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek
15 árnya
lépdel a falra vetődve az éjszaka hangjai közbe

Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az ál
mok,

- 20 horkan a [.]iadó, megfordul a [.] helyen és m
[.]jr[.] elal[.....]lik az arca. [Cs.] én ülök ébr
[.....] csókokod
[.....]
[.....] nélküléd
immár.

- 25 [.....]

[8]

Nyolcadik ecloga

[Költő:]

Üdvözlégy, jól bírod e vad hegyi úton a járást
szép öregember. Szárny emel-é, avagy üldöz az ellen?

- 5 [..]árny emel, indulat úz s a szemedből lobban a villám,
[.d.öz]légy, agg férfiu, látom már hogy a régi
[....]haragú próféták egyike vagy, de melyik, mondd?
[.....]

- [.....] Náhum vagyok, Elkós városa szült és
10 [zengtem.....t] asszír Ninivé buja városa ellen,
zengtem az isteni szót, a harag teli zsákja valék én!

[.....]

[.....] dühöd, mert fennmaradott, amit írtál.

[9]

[.....]

[.....]ott. De a bűn szaporább, mint annakelőtte,
[.....i] a célja az Úrnak, senkise tudja ma sem még.

- 5 [.....] megmondta az Úr, hogy a bő folyamok kiapadnak,
[.....]n a Kármel, a Básán és a Libánon
[.....] a hegy megrendül, a tűz elemészt majd
[.....]gy is lőn.

[.....]

Gyors nemzetek öldösik egymást

- 10 [..]nt Ninivé, úgy meztelenül le az emberi lélek,
fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója
[..]gsúl benne, a gyártelepek fölszállnak a füstben.
[...né]ppel az utca rohan, majd bűgva elájul,
s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték;
15 [..]y lőn minden, ahogy te megírtad. Az ősi gomolyból
[.on]dd, mi hozott most mégis e földre?

[10]

[.....]ta:

A düh. Hogy az ember

[.....] s azóta is árva az emberforma pogányok
[had....]gében. S látni szeretném újra a bűnös

- 5 [.....] elestét s mint tanu szólni a kései kornak.

[.....]
 [.....]tál. S megmondta az Úr régen sza[v]aidban,
 [.....aj.a.]rédával teli várnak, ahol tetemekből
 [.....]a, de mondd, évezredek óta lehet, hogy
 10 [.....] a düh? Irigyellek. Az én kis időmet
 [.....]rodhoz? akár vadsodru patakban
 [.....ödő] kavicsot, úgy koptat e röpke idő is.
 [.....]
 [.....]rem újabb verseid. Éltet a méreg.

[11] [.....]ühe oly rokon, étek a népnek
 [.....]ló! Él[...]ne belőle, ki élni akar, míg
 [.....]szág, amit ígért amaz ifju tanítvány,
 [.....] ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
 5 [.....]lem, hogy már közelít az az óra,
 [.....] ország. Hogy mi a célja az Úrnak,
 [.....] ország. [—]Útrakelünk, gyere gyűjtsük
 [.....] mess botokat s menj asszonyodért, hozd. —
 [.....]n ott a botom, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.

10 [...er] Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944./VII. 22.

[12] Levél a hitveshez

A mélyben néma, hallgató világok,
 üvölt a csönd fülemben s felkiáltok,
 de nem felelhet senki rá a távol,
 5 a háborúba ájult Szerbiából
 s te messze vagy. Hangod befonja álmom,
 s szívemben nappal újra megtalálom, —
 hát hallgatók, míg zsong körém felállván
 sok hűvös érintésű büszke páfrány. (——)
 10 Mikor láthatlak újra, nem tudom már
 ki biztos voltál, súlyos, [...]t a zsoldár
 s szép mint a fény és oly [.....]nt az árnyék
 s kihez vakon, némán [...elta]lálnék,
 most bujdokolsz a táj[ban.....]re
 15 belülről lebbensz, [.....] az[elme]

- (—————)
 [.]alóság voltál, álom [.]jettél uj[ra]
 kamaszkorom kútjába visszahullva
 féltékenyen vallatlak, hogy [szeretsz-]e [.]
 s [....] ifjúságom csúcán [.....]
 20 a hitvesem leszel, — [.....]
 s az éber lét útjára [vissza.....]
 [.]udom, hogy [.....]
 [.....]
 [.....]
 25 [.....]
 [13] Csodákban hittem s napjuk elfeledtem,
 bombázórajok húznak el felettem;
 szemed kékjét csodáltam épp az égen,
 de elborult [x] s a bombák fönt a gépben
 5 zuhanni vágytak. Ellenükre [xxxxxxx] élek, —
 Mindent, amit
 [immár]^s fogoly vagyok. [Amit] ([reméltem]^{re}mélek
 [szivembenxxxxxxxxxxde már egy hűvös hullám]
 [a 2 × 2 józansága hull rám.]
 10 fölmértem s mégis eltalálok hozzád,
 [Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben]
 megjártam érted én a lélek hosszát
 [1944. VIII.]
 (—————)
 15 s országok útjait. Bíbor parázson,
 zuhanó
 Ha kell, [sokágu] lángok közt varázslom
 majd át magam, de mégis visszatérek,
 ha kell, szívós leszek, mint fán a kéreg,
 s a folytonos veszélyben, bajban élő
 20 vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
 nyugalma nyugtat s [mint] egy hűvös hullám
 a 2 × 2 józansága hull rám.

Lager Hei[...au], Žagubica fölött a hegyekben.
 1944. VIII. [...]

[14]

Gyökér

A gyökérben erő surran,
esőt iszik, földdel él,
és az álma hófehér.

- 5 Föld alól a föld fölé tör,
kúszik s ravasz a gyökér,
karja akár a kötél.

- 10 Gyökér karján féreg alszik,
gyökér lábán féreg ül,
a világ megférgesül.

De a gyökér tovább él lent,
nem érdekli a világ
csak a [lomb közt a virág] lombbal teli ág.

- 15 Azt csodálja, táplálgatja,
küld neki jó ízeket,
[.]des égi ízeket.

Gyökér [.....] magam is [.....]
féreg között élek [...]
[.....]

[15]

Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem,
sorsom elvégeztetett,
fűrész sír fejem felett.

- 5 Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben
1944. VIII. 8.

[16]

A la recherche...

- Régi, szelíd esték, ti is emlékké nemesedtek!
 [K]öltőkkel s fiatal feleségekkel koszorúzott
 tündöklő asztal, hova csúszol a múltak iszapján?
 5 hol van az éj, amikor még vígan szürkebarátot
 ittak a fürgé barátok a szépszemű karcsu pohárból?

- [...ss...ok] úsztak a lámpák fénye körül, ragyogó, zöld
 jel[zók] ringtak a metrum tajtékos taraján és
 éltek a holtak s otthon voltak a foglyok, az eltűnt
 10 drága barátok, verseket írtak a rég elesettek,
 szívükön Ukrajna, Hispánia, Flandria földje.

←√*

[17]

- V[...], ahová lepecsételt marhakocsikban utaztak,
 dermedten s fegyvertelen álltak az aknamezőkön,
 [s...olt...ová] önként mentek, fegyverrel a kézben,
 [...án], mert tudták, az a harc, az az ő ügyük ott lenn, —
 5 s [ost.a.zaba]dság angyala őrzi nagy álmuk az éjben.

- [...lt,.a]hová... mindegy. Hova tűntek a bölcs borozások?
 [...ltak.a.gy]ors behívók, szaporodtak a verstöredékek,
 [és.] szapor[.]dtak a ráncok a szépmosolyú fiatal nők
 ajka körül s szeme alján; elnehezdedtek a tündér-
 10 léptű leányok a háboru hallgatag éveit közben.

%

[18]

- Hol van az éj, az a kocsmá, a hársak alatt az az asztal?
 és akik élnek még, hol vannak a harcra tiportak?
 hangjuk hallja szívem, kezem őrzi kezük szorítását,
 művük idézgetem és torzóik aránya kibomlik,
 5 s [m]érem (néma fogoly), — jajjal teli Szerbia ormán.

- [Hol] van az éj? az az éj már vissza se jő soha többé,
 [m...t.] ami volt, annak más távlatot ad a halál már. —
 [Úlnak az] asztalnál, megbujnak a nők mosolyában,
 [.....i]sznak majd poharunkba, kik eltemetetlen,
 10 [távoli] erdőkben s idegen legelőkön alusznak.

[Lager Heiden]u, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. VIII./17.

[19] [...] [.....]kat csikorítva rohantak a tűzben,
 [.....]sak az[.]rt, mert ellene mitse tehettek,
 [.....] [XxxXxXxx] taludt körülöttük a század a mocskos Triadozva
 [.....]tt, a szobájuk járt az eszükben,
 5 [.....] barlang volt nekik e társadalomban.

[20] [N....]adik ecloga

[.....]
 [.....égy], jól bírod e vad hegyi úton a járást
 [.....öregemb...] Szárny [xx] emel-é, avagy üldöz az ellen?
 5 [.....]el, indulat űz s a szemedből lobban a villám,
 [.....légy.] agg férfiú, látom már, hogy a régi
 [.....haragú] proféták egyike vagy, de melyik, mondd?

[.....]
 [..... Náhum] vagyok, Elkos városa szült és
 10 [.....sszí.] Ninivé buja városa ellen,
 [.....ni szót], a harag teli zsákja valék én!

[.....]
 [.....rt] fennmaradott amit írtál.

[21] [.....]

[.....t. De] a bűn szaporább, mint annak előtte,
 [.....a...lja] az Úrnak, senkise tudja ma sem még.
 [.....g.ondta] az Úr, hogy a bő folyamok kiapadnak,
 5 [.....] a Kármel, a Básán, és a Libánon
 [.....d,] a hegy megrendül, a tűz elemészt majd
 [.....] úgy is lőn.

[.....] Gyors nemzetek öldösik egymást,

10 [.....nt.Nini]vé, úgy meztelenül le az emberi lélek.
 [.....h.sznál]tak a szózatok és a falánk, fene sáskák
 [.....] mit ért? hisz az ember az állatok alja!
 [.....] itt is, amott is a pötty csecsemőket,
 [.....a.tem]plom tornya, kemence a ház, a lakója
 15 [.....ül. be...], a gyártelepek fölszállnak a füstben.
 [.....pel az ..ca roha]n, majd bűgva elájul,

[22] [.....an a bomba] nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték
 [.....nt legelő...] a marhalepény, úgy megsugorodva
 [.....]ernek a holtak a város téerein, ismét
 [.....nden], ahogy te megírtad. Az ősi gomolyból
 5 [.....mi.] hozott most mégis e földre?

[.....]

A düh. Hogy az ember

[.....is] árva az [.mb.r]forma pogányok
 [.....eg...n.] — S látni szeretném újra a bűnös
 10 [.....é]t s mint tanu szólni a kései kornak.

[.....]

[.....m.]gmondta az Úr régen szavaidban,
 [.....éd]ával teli várnak, ahol tetemekből
 [.....] mondd, évezredek óta lehet, hogy
 15 [.....] düh? ilyen égi, konok lobogással?

[23] [.....]
 [.....] torz számat is érintette, akárcsak
 [.....ai..é]t, szénnel az Úr, lebegő parazsával
 [.....a]tta a szívem; a szén izzó, eleven volt,
 5 [.....f.....fo..val] s: „nézd, imhol vagyok én, hívj
 [.....l,] hirdetni igédet,” — szóltam utána.
 [.....] az Úr elküldött, nincs kora annak,
 [.....ny]jugodalma, a szén, az az angyali, égeti ajkát.
 [.....] az Úrnak, mondd, ezer év? csak pille idő az!

10 [.....]

[.....va]gy atyám! irigyellek. Az én kis időmet
 [.....szörnyü] korodhoz? akár vadsodru patakban
 [.....ödő.kavicsot], már koptat e röpke idő is.

∕

- [24] [P...éta:]
 [....hi..ed. Ismerem .uj]abb verseid. Éltet a mérég.
 [.....]s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
 [.....aló!] Élhetne belőle, ki élni akar, míg
 5 [.....az] ország, amit ígért amaz ifju tanítvány,
 [.abbi.] ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
 [Jö....rdetn]i velem, hogy már közelít az az óra,
 [.....ület]őben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak, —
 [.....?.] lásd az az ország. Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
 10 [.....pet, .hoz]d feleséged s mess botokat már.
 [.....] társa a bot, nézd, add ide azt ott,
 [.....gyen.ott] az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.

[La.....]agubica fölött a hegyekben 1944. VIII. 23.

[25] Razglednica

- Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
 a hegyerincre dobban, majd tétováz s lehall;
 torlódik ember állat, szekér és gondolat,
 5 az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
 Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
 tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
 s némán, akár az angyal, ha pusztulást
 csodál,
 10 vagy korhadt fának odván temetkező bogár.

1944. aug. 30. A hegyek közt.

[26] Erőltetett menet

- [...nd,] ki földre rogyván fölkél és újra lépked,
 [.n]dorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
 [.e] mégis útnak indul, mint akit szárny emel,
 5 [.hiába] hívja árok, maradni úgyse mer,
 [.ha.kér]dezed, miért nem? még visszaszól talán,
 [... vár]ja őt az asszony s egy bölcsebb, szép halál.
 [...ig] bolond a jámbor, mert ott az otthonok

[.....ó]ta már csak a perzselt szél forog,
 10 [hanyattf. .üdt] a házfal, eltört a szilvafa,
 [és félelemtől] bolyhos a honni éjszaka.
 [.....ha] hinni tudnám: nemcsak szivemben hordom
 [....aszt,.] mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
 [.....!] — s mint egykor a régi hűs verandán

[27] [.....]öngne, míg hűl a szilvalekvár,
 [.....csö]nd napozna az álmos kerteken,
 [a lomb] között gyümölcsök ringnának meztelen,
 [...Fanni] várna szókén a rőt sövény előtt,
 5 [s.....] írna lassan a lassú délelőtt, —
 [.....t] talán még! a hold ma oly kerek!
 [.....j] tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!

[Lager Rhön], Bor

1944. szept. 15.

[28] Razglednica ②

Kilenc kilométerre innen égnek
 a kazlak és a házak,
 s a rétek szélein megülve némán
 5 riadt pórok pipáznak.
 Itt még vizet fodroz a tóra lépő
 apró pásztorleány
 s felhőt iszik a [tóra] vizre ráhajolva
 a fodros birka nyáj.

10 Cservenka, 1944. okt. 6.

[29] Razglednica ③

Az ökrök száján véres nyál csorog,
 az emberek mind véreset vizelnek,
 a század bűzös, vad csomókban áll.
 5 Fölöttünk fú a förtelmes halál.

Mohács, 1944. okt. 24.

[30] [blank]

[before Razglednica ④

31] Mellézuhamtam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. — Igy végzed hát te is, —
5 sugtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. —
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt füleimen.

Szentkirályszabadja, 1944. okt. 31.

[31] [blank]

[32] [blank]

Variant Readings

Note: Special signs used by the poet in his manuscript (title underlines, stanza, insertion, and overleaf markers), as shown in the foregoing transcription, are not discussed in either apparatus or commentary. Nor are line breaks, occasioned by lack of space, regarded as affecting the integrity of the text, either in the manuscript or in any of the printed editions. In the apparatus below, the two versions of "Eighth Eclogue" are treated consecutively, following the variants for "À la recherche . . ." Siglum B is used only for extended variants and drafts; single entries for lemmata are left unmarked. As in standard practice, the sign] separates lemma from variant reading. Emendation may appear on either side of]

[3–4], Instructions

[3] 7 nalazni] nalazni#ka# 16 [Hochacht]] Hochacht#ung# 19 Rad] Rad## 23 [Please forward which]] Please forward <this notebook.> which emendation here

[6–7], "Hetedik ecloga":

Division into stanzas of 13, 10, 7, 6 lines] 13, 10, 7, 6 lines T 13, 5, 5, 7, 6 lines K 7, 6, 5, 5, 7, 6 lines M [6] | Title: ecloga] Ecloga T ECLOGA K ECLOGA M 3 barak] bakra (misprint) K 5 tudja] tudja, (misprint) T V K tudja M 12 Ó] Ó, T V K M 19 <ügy i>rom] ügy irom T <mi>nt] mint T 20 <élek.>] élek, T 21 <va>ksin,] vaksin, T <a pa>piron<.>] a papíron; T K M 22 <elv>ett<e>k<a Lager>] elvettek a Lager T K M 23 <öre>i] örei T K M <száll le csupán>] száll le csupán T 24 <barakunkra.>] barakunkra. T K M 25 <Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel,] Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel, T M Rémhírek] Rémhírek K francia,] farancia, (misprint) K [7] | zsidó] zsidó, K zsidó M hegyekben] hegyekben, T K M 2 itt,] itt, — T K M 3 sor] sor#—# emended here 6 bol] bol#—# emended here 9 elnyugodo] elnyugodo#tt# emended here 13 feszülnek] feszülnek, T K M 16 közbe] közbe#n.# emended here közben. T K M 17 ál] ál#—# emended here 19 m] m#ár# emended here <felr>iadó] felriadó, T K M <szük>] szük T K M 20 <u>jr<a>] újra T K M elal<szik s fény>lik] elalszik s fénylik T K M Cs<ak>] Csak T K M ébr] ébr#en.# emended here ébren, T K M

21 <félgszitt cigarettát érzek a számban a>] félgszitt cigarettát érzek a számban a *T K M 22* [...] (*entire line*)] ize helyett és nem jön az álom, az enyhethadó, mert *T K M 23* [...]] nem tudok én meghalni se, élni se *T K M 25* [...] (*illegible place and date*)] 1944. aug. Bor *T Lager Heideman, Žagubica fölött a hegyekben.* / 1944 július *K Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben,* / 1944. július *M*

[12–13], "Levél a hitveshez":

[12] 1 Title: Levél a hitveshez] *Levél a hitveshez* (*in spaced type*) *T LEVÉL A HITVESHEZ K LEVÉL A HITVESHEZ M 2 világok,*] virágok, *T világok, V K M 6 álom,*] álom, — *K 7 megtalálom,* —] megtalálom, *M 9 érintésű*] érintésű *T K M 10 már,* *T K M 11 <min>t*] mint *T K M zsoldár*] zsoldár, *T K M 12 <szép m>int*] szép mint *T K M árnyék*] árnyék, *T K M 13 <is>*] is *T K M 14 <és szemem>re*] és szememre *T K M 15 <igy vetit>*] így vetit *T K M <elme>*;] elme; *T K M 16 <v>alóság*] valóság *T K M <l>ettél*] lettél *T K M 18 szeretsz-e <?>*] szeretsz-e? *T K M 19 <hogy>*] hogy *T K M <majdan, egyszer,>*] majdan, egyszer, *T K M 20 <remélem újra>*] remélem újra *T K M 21 vissza<hullva>*] visszahullva *T K M 22 <t>udom,*] tudom, *T K M <az vagy. Hitvesem s barátom, —>*] az vagy. Hitvesem s barátom, — *T K M 23* [...] (*entire line*)] csak messze vagy. Túl három vad határon. *T K* csak messze vagy! Túl három vad határon. *M 24* [...] (*entire line*)] *S* már öszül is. Az ősz is ittfelejt még? *T K M 25* <A csókjainkról élesebb az emlék.>] *A* csókjainkról élesebb az emlék; *T K M [13] / 1* Csodákban] csodákban *T K M 2* bombázórajok] bombázó rajok *T V* bombázórajok *K M*

[13], lines 5–13 (1), followed by lines 5–24 (2):

[13] 5–13:

- 5: zuhanni vágytak. Ellenükre (1) remény<kedem,>
7: immár fogoly vagyok. Amit reméltem
8: szivemben *illegible word or words* de már egy hűvös hullám
9: a 2 × 2 józansága hull rám.
11: Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben
13: 1944. VIII.

[13] 5–24:

- 5: Ellenükre (2) élek, —
6/7: s fogoly vagyok. Mindent, amit remélek
10: fölmértem s mégis eltalállok hozzád,
12: megjártam érted én a lélek hosszát
14: s országok útjait. Bibor parázson,
15/16: ha kell, (a) sokágu (b) zuhanó lángok közt varázslom / 16: (a) *poss. sokujju B*
17: majd át magam, de mégis visszatérek,
18: ha kell, szívós leszek, mint fán a kéreg,
19: s a folytonos veszélyben, bajban élő
20: vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
21: nyugalma nyugtat s <mint> egy hűvös hullám
22: a 2 × 2 józansága hull rám.
23: Lager Hei<den>au, Žagubica fölött a hegyekben.
24: 1944. VIII. [...] *B*

[13] 10 hozzád,] hozzád; *T* hozzád, *K* hozzád; *M 12* hosszát] hosszát, — *T K* hosszát, *M 14* útjait. Bibor] útjait; bibor *T K M 16* kell] kell *T V K* kell, (a) *poss. sokujju B 17* visszatérek,] visszatérek *T K M 18* kell,] kell *T K* kell, *M 21* <mint>] mint *T K M* hullám] hullám #:# *B* hullám: *T K M 22* 2 × 2] kétszerkettő *T 2 × 2 K M 23–24* place and date, as above] 1944 aug.—sept. Bor *T Lager Heideman, Žagubica fölött a hegyekben.* / 1944 augusztus—szeptember. *K Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben,* / 1944. augusztus—szeptember *M*

[14–15], "Gyökér":

[14] 3 él,]él V K M 12 világ]világ, V K M 13 csak a (1) lomb közt a virág (2) lombbal teli ág B 16 <é>des]
édes, V K M 17 <vagyok> V K M <most.>] V most, K M 18 <én.>] én, V K M 19[...] (*entire*
line appears blank in MS)] ott készül e költemény. *conjectural emendation V followed by K M [15] 5–6 place*
and date] Lager Heideman, Žagubica fölött a hegyekben. / 1944 augusztus 8 K Lager Heidenau, Žagubica
fölött / a hegyekben, / 1944. augusztus 8 M

[16–19], "À la recherche...":

[16] 1 Title: A la recherche...] A la recherche (*in spaced type*) T A LA RECHERCHE K À LA
RECHERCHE... M 4 múltak] multak T K múltak M 7 <ver>ss<or>ok] vessorok T K M ragyogó,]
ragyogó M 11 *insertion mark following line stanza on p. [19] to be inserted here* B [17] 1 V<olt>,] Volt,
T K M 3 s <v>olt, <ah>ová] s volt, ahová T K M 4 <ném>án,] némán, T K M 5 <μ>ost a <s>zabadság] s
most a szabadság T K M 6 <s vol>t,] s volt, T K s volt M 7 <szál>ltak] szálltak T K M 8 szapor<o>dtak]
szaporodtak T K M [18] 2 harcra tiportak?] harcratiportak? T harcra tiportak? V K M 7 m<er>t] mert
T K M 8 mosolyában,] mosolyában T K M 9 <és bele>isznak] és beleisznak T K M 11 *place and date*] 1944
aug.—szept. Bor T Lager Heideman, Žagubica fölött a hegyekben. / 1944 augusztus 17 K Lager Heidenau,
Žagubica fölött a hegyekben, / 1944. augusztus 17 M [19] 1 *illegible insertion mark most probably to the left*
of line, referring to corresponding mark following p. [16], line 11 B 1 <Voltak, akik fogu>kat] Voltak, akik
fogukat T K M 2 <s harcoltak, c>sak] s harcoltak, csak T K M az<é>rt,] azért, T K M 3 <s mig>] s mig
T K M *crossed-out word to immediate left of insertion mark most probably horkolva* B *riadozva inserted after*
crossed-out word] horkolva T riadozva K M 4 <éj fedezéke ala>tt,] éj fedezéke alatt, T K M 5 <mely sziget
és>] mely sziget és T K M

[8–11], "Nyolcadik ecloga", first draft: *unless otherwise indicated, readings in B; conjectural emendation*
only; agreement with T as witness is understood.

[8] 5 <sz>árny 6 <ü>d<v>özlégy, 7 <nagy>haragú 8 <Próféta:> 9 <Hogy melyik-é?> 10 <a szó>t 12 <Költő:>
13 <Ismerem ősi> dühöd,] Ismerem ősi dühödöt, T K M [9] 1 <Próféta:> 2 <Fennmarad>ott. 3 <s hogy m>i
4 <Mert> 5 <hogy megroggya>n 6 <disze lehervad.> 7 <mindent. S ú>gy 8 <Költő:> 10 <mi>nt] s mint T K M
12 <me>gsúl 13 <Égő> 15 <ú>gy 16 <m>ondd, [10] 1 <Prófé>ta: 3 <ujra> 4 had<ere>gében. 5 <váarak> 6
<Költő:> 7 <Már szól>tál. 8 <hogy j>aj 9 <épül a bástya>a, 10 <igy él benned> 11 <mérném szörnyü ko> 12
<gömböly> 13 <Próféta:> 14 <Csak hiszed. Isme> [11] 1 <Próféták s költők d> 2 <s inniva><het> 3 <eljön az
or> 4 <rabbi.> 5 <Jöjj hirdetni ve> 6 <már születőben az> 7 <kérdém? lásd az az> 8 <össze a népet.> 9 <az
legye> 10 <Lag> B

[20–24], "Nyolcadik ecloga":

[20] 1 Title: N<yolc>adik ecloga] Nyolcadik Ecloga (*in spaced type*) T NYOLCADIK ELOGA K
NYOLCADIK ELOGA M 2 <Költő:>] Költő: T (*without colon*) K M 3 <Üdvözlé>gy,] Üdvözlégy,
T K M 4 <szép> öregemb<er.>] szép öregember, T V K M Szárny] szárny T V K M 5 <szárny em>el,] szárny
emel, T K M 6 <üdvöz>légy<.>] üdvözlégy, T K M 7 <nagy>haragú] nagyharagú T K M 8 <Próféta:>]
Próféta: T (*without colon*) K M 9 <Hogy melyik-é?>] Hogy melyik-é? T K M Elkos] Elkös T K M 10
<zengtem a szót a>sszír<r>] zengtem a szót asszír T K M 11 <zengtem az iste>ni] zengtem az isteni T K M 12
<Költő:>] Költő: T (*without colon*) K M 13 <Ismerem ősi dühödöt, me>rt] Ismerem ősi dühödöt, mert T K M
line in gutter of notebook; impossible to determine whether fennmaradott is followed by a comma]
fennmaradott, T K M [21] 1 <Próféta:>] Próféta: T (*without colon*) K M 2 <Fennmaradot>t.]
Fennmaradott. T K M előtte,] előtte K 3 <s hogy mi> a <cé>lja] s hogy mi a célja T K M 4 <Mert
me>g<m>ondta] Mert megmondta T K M 5 <hogy megroggyan>] hogy megroggyan T K M Básán,] Básán
T V K M 6 <disze leherva>d,] disze lehervad, T K M 7 <mindent. S>] mindent. S T K M 8 <Költő:>] Költő: T
(*without colon*) K M 9 egymást,] egymást (*at end of justified line*) K egymást, M 10 <s mi>nt] s mint T K M
11 <Mit>h<a>sználtak] Mit használtak T K M falánk,] falánk K M 12 <zöld felhője>] zöld felhője T K M 13

<Falhoz verdesik>] Falhoz verdesik *T K M 14* <fáklya>] fáklya *T K M 15* <megsül be(nne),] megsül benne, *T K M 16* <Égő nép>pel az <ut>ca] Égő néppel az utca *T K M [22]* 1 <s forty>an] s fortyan *T K M 2* <s mi>nt legelő(kön)] s mint legelőkön *T K M 3* <szertehev>ernek] szertehevernek *T K M 4* <ügy lön mi>nden,] ügy lön minden, *T K M 5* <mondd,>] mondd, *T K M 6* (*actually, on same level in MS as line 7*) <Próféta:>] *Próféta: T (without colon) K M 8* <ujra>] újra *T K újra M* <s azóta>] s azóta *T K M* <e)mb(e)rforma] emberforma *T K M 9* <hadser>eg(ébe)n. —] hadseregében. — *T K M 10* <váarak elest>ét]] váarak esését *T K M 11* <Költő:>] *Költő: T (without colon) K M 12* <Már szóltál. S>m<egmondta] Már szóltál. S megmondta *T K M 13* <hogy jaj a pr>édával] hogy jaj a prédával *T K M 14* <épül a bástya, de>] épül a bástya, de *T K M 15* <igy él benned a>] így él benned a *T K M [23]* 1 <Próféta:>] *Próféta: T (without colon) K M 2* <Hajdan az én>] Hajdan az én *T K M 3* <bölcs Iz>ai(ás)ét,] bölcs Izaiásét, *T K M* szénnel] szénnel. (*misprint*) *K* parázsával] parázsával (*misprint*) *K 4* <ügy vall>atta] úgy vallatta *T K M 5* <angyal>(ogta)fo(gó)val] angyal fogta fogóval *T K M 6* <engem is e>,l,] engem is el, *T K M* igédet,] igédet, *T K M 7* <És akit egyszer>] És akit egyszer *T K M 8* <s nincs>] s nincs *T K M 9* <S mennyi>] S mennyi *T K M* mondd,] mondd *K 10* <Költő:>] *Költő: T (without colon) K M 11* <Mily fiatal>] Mily fiatal *T K M 12* <mérmén>] mérmén *T K M 13* <gömböly>ödő] gömbölyödő *T K M [24]* 1 P<róf>éta:] *Próféta: T (without colon) K M 2* <Csak> hi<sz>ed.] Csak hiszed. *T K M 3* <Próféták>] próféták *T K M 4* <s inniv> aló!] s innivaló! *T K M 5* <eljön>] eljön *T K M 6* <r>abbi<,)] rabbi, *T K M 7* Jő<j hi>rdetni] Jöjj hirdetni *T K M 8* <már sz>ületőben] már születőben *T K M 9* <kérdém?>] kérdém? *T K M 10* <össze a né>pet,] össze a népet, *T K M 11* <Vándornak jó>] Vándornak jó *T K M 12* <Az>] Az *T K M 13* La<ger Heidenau, Ž>agubica] Lager Heidenau, Žagubica *M (entire place and date)*] 1944 aug. 23 Bor T Lager Heideman, Žagubica fölött a hegyekben. / 1944 augusztus 23 K Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. / 1944. augusztus 23 M

[25]. "Razglednica [1]":

Poem precedes "Eröltetett menet" V follows it K M

[25] 1 Title: Razglednica (*singular*)] Razglednica V Razglednicák (*plural*), *subsuming the four "postcard" poems under this title and numbering them (1), (2), (3), and (4) K M 4* ember] ember, V *K M 6* zürzavarban,] zürzavarban, V *K M 11* date and place] 1944 augusztus 30, a hegyek közt. K 1944. augusztus 30. A hegyek közt M

[26–27]. "Eröltetett menet":

[26] 1 Title: Eröltetett menet] *Eröltetett menet (in spaced type) T ERÖLTETETT MENET K ERÖLTETETT MENET M 2* <Bolo>nd,] Bolond, *T K M* újra] újra *T K M 3* <s vá>ndorló] s vándorló *T K M 4* <de>] de *T K M 5* <s> hiába] s hiába *T K M 6* <s> ha] s ha *T K M 7* <hogy> várja] hogy várja *T K M 8* <Ped>ig] Pedig *T K M 9* <fölött rég>óta] fölött régóta *T K M 10* hanyattf(ek)üdt] hanyattfeküdt, *misprint*) *K* hanyattfeküdt *T M 12* <Ó, hogy>ha] Ó, hogyha *T K M 13* <mind>azt,] mindazt, *T K M 14* <ha volna még>! —] ha volna még! *T K M* verandán] verandán, *K [27]* 1 <a béke méhe z>öngne,] a béke méhe zöngne, *T K M 2* <s nyárvégi>] s nyárvégi *T K M 3* meztelen,] nesztelen *T* meztelen, *K M 4* <és> Fanni] és Fanni *T K M* előtt,] előtt *T* előtt, *K M* s <árnyékot> írna] s árnyékot írna *T K M* délelőtt, —] délelőtt, *T* délelőtt, — *K M 6* <de hisz lehe>t] de hisz lehet *T K M* még!] még? *K még! T M 7* <Ne men>] Ne menj *T K M 8* Place and date] <Rhön> poss. <Berlin> or <Brünn> *B 1944 szept. 15, Bor T Bor, 1944 szeptember 15 K Bor, 1944. szeptember 15 M*

[28]. "Razglednica 2":

[28] 8 s felhőt iszik a (1) tóra (*poss. bir(ka)*) (2) vizre ráhajolva *B* vizre] vizre *V K M 9* birka nyáj] birkanyáj *V K M 10* Place and date] *Cservenka, 1944 október 6 K Cservenka, 1944. október 6 M*

[29]. "Razglednica 3":

[29] 6 Place and date] Mohács, 1944 október 24 K Mohács, 1944. október 24 M

[before 31] "Razglednica 4":

[before 31] 4 Igy] Így *V K M 5* sugtam] súgtam *V K M 9* Place and date] Szentkirályszabadja, 1944 október 31 K Szentkirályszabadja, 1944. október 31 M

III. Commentary

As suggested by the foregoing transcription and variant apparatus, Miklós Radnóti's textual problems, caused or aggravated by conditions that threaten the integrity of his text, began months before that gloomy November day when, along with twenty-one of his companions, he was shot and buried in the mass grave near Abda. They began, in fact, at Bor, most probably at Lager Rhön, the minute the poet became his own, pressed and evidently somewhat hasty, copyist. Here, on or about 15 September, the poet met old colleagues and friends "Justus Pállal, Mária Bélával és Szalai Sándorral. Addig írt verseinek egy másolati példányát—kivéve a *Gyökért* és az *I. Razglednicát*—átadta Szalai Sándornak, arra az esetre, ha maga nem kerülne haza." ("Pál Justus, Béla Mária, and Sándor Szalai. A second copy of the poems he had written by then—with the exception of *Root* and the first *Razglednica*—he gave Sándor Szalai, against the eventuality that he himself should not return home").¹² The poem "Forced March" bears a completion date of 15 September; since on the following day the men were being organized into echelons and prepared for the long forced march back to Hungary (and parts beyond), the 15th seems to be generally accepted as the date when Radnóti prepared the Szalai copies as well. In any case those copies, as evidenced by the text in *T*, contain a number of major variants, not all of which, to put it mildly, could represent the poet's well-considered attempts to revise the poems. In fact, some of them represent trivializations of sound first textual decisions. For this reason, an editor's efforts to reconstruct the poet's intentions will do well to take the form of attempting to identify, in each doubtful instance, the *lectio difficilior*. This can best be done by ruling in favor of what I have earlier called "artistically active" textual solutions.¹³ If this seems a unilateral approach, it must be borne in mind that the Szalai copies are themselves unavailable; future textual critics may well find that these copies have been further corrupted by the printing of the text in *T*.

The, so to speak, indirectly visible side of the entire question of the integrity of the Bor poems, problems that surface only upon comparison of *B* with printed texts, represents, of course, but one chapter in the textual history of Radnóti's last works. We have a basis for deciding what is acceptable in *T* (or *K*, or *M*) and what should be rejected, eminently in instances where corresponding passages in *B* are clearly legible, or at least decipherable beyond reasonable doubt. The direct, almost shockingly physical, side of the question becomes clear simply when we open the facsimile of the *Notebook* and realize the extent to which seepage and staining have succeeded in obliterating some of the writing. If despite this an amazing amount of the material within the affected areas (as specified in the description of *B* in part I.) remains either legible or decipherable, we will do well to reflect that the text qua text of these poems does not represent a first discovery. We come to the Bor poems as preserved in *B*, so to speak, knowing what to expect.

Surprises for the textual investigator lie in store in two distinct senses. First, interestingly enough, he may find that he has to disagree with the witness as available in *T* even in passages that are illegible in *B*. A specific instance of this disagreement is discussed below in connection with "Letter to My Wife". Second, merely a careful scrutiny of the contents of *B*, strictly from the point of view of bibliographic description apart from comparison with printed sources, brings a great deal of hitherto overlooked material to light. While the editors of the *B* facsimile at least acknowledge the existence of a first draft for "Eighth Eclogue" (and that, as written down and cancelled on pages [8] through [11], is indeed hard to ignore), they say nothing of the extensive draftings and crossings-out of lines on page [13] (lines 5, 7, 8, 9, 11, and 13; see the variants above). I find, to my delight, that not only are these passages legible, but that they also represent a partial early draft for the poem "Letter to My Wife".

Most surprising and puzzling is the state of the text on the following page, where the line "Ott készül e költemény", tacitly accepted since the appearance of *V* as constituting a genuine passage in "Root", is missing in *B* altogether (in both the second and third editions of the facsimile, *B* [15] 19 is occupied by white space). This makes me wonder about the soundness of Gábor Tolnai's speculation concerning the reasons for Radnóti's not having made a copy of "Root" and the first "Razglednica". In his detailed 1969 account of the poet's experience at Bor, Tolnai writes:

Hogy az ugyancsak befejezett *Gyökér* című remekét és az 1. *Razglednicá*-t miért nem adta át Szalainak, nem tudjuk. Meddő következtetésre van csupán mód. Talán a *Gyökéren* még dolgozni óhajtott? A sírból előkerült kéziraton ugyanis van javítás. Az első képeslap-verset pedig nem tartotta volna önmagában lezárt egésznek? Már ekkor alakult volna benne a másfél hónap alatt tragikusan teljessé vált kompozíció? Ki tudja?!

(Why he did not hand over to Szalai his likewise completed masterpiece "Root", or "Razglednica 1", we do not know. We can merely draw conclusions. Is it perhaps that he still wished to work on "Root"? In the manuscript, recovered from the grave, there is, to be sure, a correction. And that, on the other hand, he would not have viewed the first postcard poem an integral whole? Would the composition, become a tragic whole during that month and one half, have taken shape within him already then? Who knows?!⁴)

Indeed, who can make conclusive statements concerning the poet's mental processes, especially during those terminal straits? But we can make intelligent guesses, as assisted by the evidence. Tolnai is by no means right in speculating that the reason Radnóti refrained from copying "Root" is that that poem contained a correction; the presence of far more extensive crossings-out and second thoughts did not keep the poet from preparing a copy of "Letter to My Wife", or indeed of "À la recherche...". More convincing is the thought that Radnóti did not consider "Root" finished. The best way to view the overall question of why Radnóti completed copies of some poems and not of others is to take the, to me very sensible, position that he was copying and entrusting to Szalai the last poems by which he wished to be remembered ("the poems that Mr. Radnóti wishes to preserve", as jacket copy might put it), and that these, by definition, would have to be the finest texts in the lot. That "Root", *pace* Tibor Melczer's well-

liked analysis,¹⁵ could not, in that context, compete with "Seventh Eclogue" or with "À la recherche . . .", should seem to any sensitive critic of these poems to be a foregone conclusion.¹⁶

Four categories of variant readings are identified in the apparatus: misprints; minor variants, having mostly to do with punctuation; major variants of the species capitalization, punctuation, and spelling; finally, major variants in the area of changes, either in wording or in the morphological composition of words (e.g., the distinction between *harcra tiportak* and *harcra tiportak*). Misprints, once identified, are of no further interest in the present study, except to note that *K* is particularly guilty of them. In the numerous plain-text editions of Radnóti's works available (since 1952 they have been appearing, on the average, once every two years) there are, needless to say, a great many more; not until someone undertakes an extensive study of the printing and proofreading of Radnóti's poems will we have the full data.¹⁷ Such a study might well serve as a valuable preliminary to the long-awaited critical edition. It should show, among all else, places where the question of a clear misprint shades over into that of a punctuation variant worthy of some note. For stanza one, line four of "Seventh Eclogue", for example, the variant apparatus has:

[6] 5 tudja] tudja, (*misprint*) *T V K* tudja *M*

Now clearly, as the constituted text shows, that comma does not belong after "tudja":

és csak az ész, csak az ész, az tudja a drót feszülését.

T initiates the misprint; *V* and *K* pick it up; *M* corrects it. This, it is safe to say, is a simple and obvious typographical error. Less obvious, even bemusing, may be the occasional substitution of one punctuation mark for another, as in "Forced March"; in apparatus:

[27] 6 még!] még? *K* még! *T M*

At this point the tradition is, to be sure, every bit as corrupt as in the foregoing example, but, interestingly enough, we can plead a point of intrinsic logic. Certainly we would not question it, had Radnóti written the concluding two lines of "Forced March" as follows:

de hisz lehet talán még?	a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom,	kiálts rám! s fölkelek!

Knowing that he did not, we are in a position to offer a counter-argument—those four exclamation points, deployed in two adjacent lines, carry a relentless logic of their own.

They also remind us that a poet never works and arrives at textual decisions *in vacuo*; it can be said that, in this instance, the mixture of despair and hope that those four exclamation points stand for, stands to be diluted by the introduction of other graphic symbols. If need be, it is also possible to rule against the poet; at [13] 21, the penultimate line of "Letter to My Wife", I follow my three printed sources, who agree that the word "hullám" should be followed by a colon. Certainly, the effectiveness of the passage is enhanced by the introduction of a colon; we also note that in *B* there is no space left to complete the line with a punctuation mark. I thus read:

[13] 21 hullám] hullám#:# *B* hullám: *T K M*

which in the constituted text becomes:

nyugalma nyugtat s mint egy hűvös hullám:
a 2 × 2 józansága hull rám.

What appears to have been countervailing the poet's intentions turns out to be an act of reconstructing them at a place where he had no room to indicate them in the first place.

Major variants are discussed in a series of interpretive notes below, under separate headings for the various poems. Entry words indicate the lemma in *B* followed by the variant contained in the source as indicated.

Levél a hitveshez ("Letter to My Wife")

[12] 2 világok] virágok *T* Assuming that "virágok" ("flowers") was written by Radnóti in the Szalai copy and not inadvertently substituted by the *T* printer, we may regard the new word a trivialization of original "világok" ("worlds"), or at least a wholly inappropriate alternative. In contrast to flowers he names specifically, as in *Koranyár* ("Early Summer"),¹⁸ the word *virág* is useful to Radnóti in three contexts: where it intends poem (as in "Írás közben" ["While Writing"], line 4: "Virágszülőként kezdtem én el" ["I started out by parenting flowers"]); where it is a metaphor for poet and harmless citizen feeling himself exposed to violence from the law (prose accompanying "From the Stanzas of Eaton Darr");¹⁹ where it is a somewhat less complicated metaphor for poet, as in "Root" (opening line of the seventh stanza: [15] 1). "Virág voltam, gyökér lettem" ("Once a flower, I have turned root"); partly in view of this self-identification the poet suppresses a *világ* / *virág* rhyme in the fourth stanza, at [14] 12-13. He may also have felt the rhyme itself to be too facile. *Virág* in the above contexts cannot possibly be intended in the opening stanza of "Letter to My Wife"; superficially, the image also clashes with that of ferns in the stanza's closing line. The word *világok*, however, harmonizes throughout, both with imagery and with overall

intention, not only in the present poem but in the entire Bor canon as well. "Seventh Eclogue" and "Forced March" show incisively how concerned the poet remains with the "worlds" of others, in addition to being preoccupied with his own fate and the fates of his campmates. The image of "silent worlds in the deep" harmonizes, then, not only with that of "Serbia, fallen into a swoon of war" (stanza one, line four: [12] 5), but with the far greater overall image of those "taciturn war years" ("À la recherche . . .", stanza five, line five: [17] 10). The reading "világok" is thus accepted here as the one the poet originally intended.

[12] 25 / [13] 1 emlék. / Csodákban] emlék; / csodákban *T K M* also: [13] 14 útjait. Biber] útjait; bíbor *T K M* In both these major punctuation variants I rule in favor of the lemma. In the former reading, capital C of "Csodákban" and in the latter, both punctuation and capitalization are clearly visible in *B*. To all evidence, printed sources follow the Szalai copy, which here, if anywhere, allows poetic style to lay down witness to the conditions of scribal labor. Lack of terminal punctuation at the two points in question creates an impression of breathlessness that Radnóti clearly did not intend. In contrast to the method of "À la recherche . . .", a poem in which the five-line stanza constitutes a unit of utterance, with each stanza ending on terminal punctuation, "Letter to My Wife" alternates between terminal closure and inter-stanzaic enjambement. In either instance, punctuation as an aspect of style is in the service of a powerful eloquence, helping express the emotional content of the particular piece.

[13] 2 bombázórajok] bombázó rajok *T* bombázórajok *K M* As perceived correctly also by *K* and *M*, Radnóti is here writing about bombing squadrons as air force units; not, however, about squadrons in the midst of dropping bombs. This would contradict stanza four, lines four and five: [13] 4-5 "a bombák fönt a gépben / zuhanni vágytak" ("up in that machine / the bombs were aching to dive").

[13] 23-24 *Place and date* Here as throughout the datings of the five major poems of which Radnóti made copies, the short version of a date, ending on "Bor", as in *T*, seems to reflect what the poet wrote down for Szalai. "Lager Heidemann", as in *K*, alludes to the misunderstanding referred to also by Ortutay in his preface to the printed booklet accompanying the facsimile of *B*.

Gyökér ("Root")

[14] 19 [. . .] (*entire line appears blank in MS*)] ott készül e költemény. *conjectural emendation V* followed by *K M* At a University of Michigan conference on textual criticism held in March 1974 one of the official participants, Professor D. R. Shackleton Bailey of Harvard, reminded us of a statement once made by Moriz Haupt to the effect that, if need be, he would emend *o* to *Constantinopolitanus*. Those are

fighting words by one of the great editors of the nineteenth century. Even Haupt, however, would not have written an eight-syllable word where he simply saw a blank. Imre Trencsényi-Waldapfel's decision to write an entire line of poetry where, literally, absolutely nothing but blank space is visible in the MS, must surely be regarded as one of the strangest instances of editorial arbitrariness in the history of the editing of twentieth-century literary texts. Or so we must view his work at this point until more information, crucially, the original of *B* itself, becomes available for direct examination.²⁰ Such direct examination is all the more imperative with texts of which Radnóti made no copies; in addition, in contrast to realia surrounding *K* and *M*, the editor of *V* is no longer alive.²¹ Very possibly (however, speculative this may sound), Trencsényi-Waldapfel may have felt that since the poem's preceding five stanzas each contain three lines, a missing line should be restored. Who, on the other hand, could responsibly have suggested to him the wording, is anyone's guess. I do not, in any case, consider the line in question to be worthy of Radnóti, or even particularly felicitous.²² For the time being, then, deletion of a line of questionable authenticity seems a preferable course of action; the overall quality of the poem, interestingly enough, seems improved by the resulting moment of silence.

À la recherche . . .

[19] 3 riadozva inserted after crossed-out word] horkolva *T* riadozva *KM* That crossed-out word in line three of the inserted third stanza of the poem, while not legible, is most probably "horkolva", as suggested by the clearly visible pattern of ascenders: [XxxXxXxx]. Why did Radnóti return to this earlier solution in the Szalai copy? We can but surmise that some corresponding wording from "Seventh Eclogue" may still have been in his mind as he weighed the present alternative. In the second line of the closing stanza of that earlier poem, at [7] 19, we have: "horkan a felriadó" ("starting up, one man snorts"), uniting, in a single penthemimeric, both lexical possibilities. In the original copy, at [19] 3, he seems to have preferred "riadozva" on both semantic and metrical grounds; the new word replaces an earlier spondee with a dactyl. Radnóti's preference for the dactyl over the spondee in hexameter composition is well known from his autobiographical memoir, *Ikrek hava* ("Month of Twins") where, in conversation with an imaginary friend, he records his pride at having performed just such a service in translating Tibullus 1.10, line 8; in Latin: "faginus adstabat cum scyphus ante dapes"; in Hungarian: "míg kopogó fapohár járta a vig lakomán".²³ In any case, I agree with *K* and *M* that "riadozva", as we read it in *B*, is the intended reading.

Nyolcadik ecloga ("Eighth Eclogue")

[20] 4 szép öregember. Szárny] szép öregember, szárny *T K M* Terminal punctuation and capitalization are clearly visible in the MS. Once again, as in the two major punctuation variants in "Letter to My Wife" discussed above (at [12] 25 / [13] 1 and at [13] 14), punctuation and capitalization have stylistic import. Only sensible pauses can prevent the long, Homeric greeting at the opening of "Eighth Eclogue" from sounding either out of breath or downright perfunctory.

[21] 5 Básán,] Básán *T K M* Although either interpretation may seem admissible, I prefer comma following "Básán". In the catalogue of three place names in the present line, to be sure, only "Kármel" refers to a mountain; the other two are names of mountainous provinces. It seems best to try to follow the poet's imagination and to interpret the line thus: "hogy megroggyan a Kármel, [megroggyan] a Básán, és [hogy] a Libanon / dísze lehvadv". For metrical reasons, the translation groups names the other way.²⁴

Razglednica [1] ("Picture Postcard [1]")

[25] 6 zürzavarban,] zürzavarban, *K M* The assumption here is that of length for the initial vowel, by dint of a metrical rule that Radnóti observes carefully. In contrast, a word like *ujra*, as at [7] 20, may be left with short initial vowel, since the initial syllable of such words may be long either by nature or by position. See also [16] 4 "múltak", read short in *T* and *K*, with length of the opening vowel restored in *M*.

Erőltetett menet ("Forced March")

[27] 3 meztelen,] nesztelen *T meztelen K M* Here is an example for misunderstanding, or misconstruing of the ductus, one which is analogous to the "Heidenau" / "Heideman" misprision. In Radnóti's pearl-like, peculiarly contracted, handwriting it is not difficult to misread *sz* for *z*, or *n* for *m*. In addition it seems useful to note that manner and place of articulation demand that *z* of *meztelen* be pronounced *sz* (English *s*). This helps make for a, not un-amusing, bit of confusion in minimal phonological contrast where, semantically, nothing but the negative morpheme ties the two words together. It seems doubtful whether the reading "nesztelen" is Radnóti's; more convincing seems the possibility that the typesetter for *T* misread copy (whether the Szalai copy itself or, more probably, a typewritten copy of that hyparchetype MS). It could be argued that both words are rather obvious characterizations for "gyümölcsök" ("fruits"), "meztelen" ("naked") describing the fruit itself and "nesztelen" ("soundless") the swaying back and forth on the branch. If so, "meztelen" is to be preferred in view of the poet's clear desire to lend his recalled

image of home and garden a warmly sensuous quality. Beyond that, nothing would change the "nakedness" of tree-grown fruit (presumably, the poet has in mind such fruits as cherries, peaches, or plums),²⁵ while swaying or rocking (one of Radnóti's favorite images associated with the peacefulness of home), as caused by a breeze, could not under all conditions remain "soundless".

[27] 8 <Lager Rhön> in *B* could also read <Berlin> or <Brünn>; Rhön, however, is where Radnóti is said to have met campmates, some of whom subsequently wrote about him.²⁶

Razglednica [2] ("Picture Postcard [2]")

[28] 9 birka nyáj] birkanyáj *VKM* The printed sources clearly correct an error in the original. I bring up this variant for comparison with two foregoing readings of a similar nature. At [13] 2 bombázórajok] bombázó rajok constitutes an instance of major morphological contrast, while at [18] 2 harcra tiportak] harcratiportak seems to amount to little more than difference in emphasis.

In *Textual and Literary Criticism* Fredson Bowers reminds us of the importance of placing textual criticism before literary analysis, and not after it. Only so can we hope to avoid the embarrassment of knowing that we have placed a cherished valuation upon a passage that is not, in fact, by the poet. F. O. Matthiesen's high-sounding interpretation of a passage in Melville which, Matthiesen thought, contained the phrase "soiled fish of the sea" is well known; so is Bowers's response:

The only difficulty with this critical *frisson* about Melville's imagination, and undemonstrable generalisations such as 'nobody but Melville could have created the shudder', and so on, is the cruel fact that an unimaginative typesetter inadvertently created it, not Melville; for what Melville wrote, as is demonstrated in both the English and American first editions, was *coiled* fish of the sea.²⁷

Somewhat ironically, Bowers concludes the matter: "It is disheartening to find the enthusiasm of critics so easily betrayed" (loc. cit.). If the love for their subject of Radnóti's critics has not yet been extensively betrayed, it is thanks in part to alert critics, in part to later editors who have restored some of the correct readings. A great deal of work remains still to be done. I hope that the present, strictly preliminary, investigation into the integrity of the text of the *Bor Notebook* shows above all that it is none too early to begin concerning ourselves quite systematically with the question of what Miklós Radnóti wrote.

IV. Constituted Text

[Instructions (in Hungarian only)]:

Ez a jegyzőkönyvecske *Radnóti Miklós* magyar költő verseit tartalmazza. Kéri a megtalálót, hogy juttassa el Magyarországra, *Ortutay Gyula* dr egyetemi magántanár címére: *Budapest, VII. Horánszky u. 1. I.*

HETEDIK ECLOGA

Látod-e, esteledik, s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este.
Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet
és csak az ész, csak az ész, az tudja a drót feszülését.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,
megtöretett testünket az álom, a szép szabadító
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.
Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyók,
Szerbia vak tetejéről bűvó otthoni tájra.
Bűvó otthoni táj! Ó megvan-e még az az otthon?
Bomba sem érte talán? s *van*, mint amikor bevonultunk?
És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?

Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva,
úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek,
vaksin, hernyóként araszolgatván a papíron;
zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a *Lager*
őrei s posta se jön, köd száll le csupán barakunkra.
Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel,
hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben,
szétdarabolt, lázas test s mégis *egy* életet él itt,
jóhírt vár, szép asszonyi szót, szabad emberi sorsot,
s várja a véget, a sűrű homályba bukót, a csodákat.

Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák
ostroma meg-megujúl, de a légsereg elnyugodott már.
Este van, egy nappal rövidebb, lásd, újra a fogság
és egy nappal az élet is. Alszik a tábor. A tájra
rásüt a hold s fényében a drótok újra feszülnek

s látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya
lépdel a falra vetődve az éjszaka hangjai közben.

Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álmok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
ujra elalszik s fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
féligszított cigarettát érzek a számban a csóкод
íze helyett és nem jön az álom, az enyhétadó, mert
nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár.

Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben.

1944. július.

LEVÉL A HITVESHEZ

A mélyben néma, hallgató világok,
üvölt a csönd fülemben s felkiáltok,
de nem felelhet senki rá a távol,
a háborúba ájult Szerbiából
s te messze vagy. Hangod befonja álmom,
s szivemben nappal újra megtalálom, —
hát hallgatok, míg zsong körém felállván
sok hűvös érintésű büszke páfrány.

Mikor láthatlak újra, nem tudom már,
ki biztos voltál, súlyos, mint a zsoldár
s szép mint a fény és oly szép mint az árnyék,
s kihez vakon, némán is eltalálnék,
most bujdoskolsz a tájban és szememre
belülről lebbensz, így vetít az elme;
valóság voltál, álom lettél újra,
kamaszkorom kútjába visszahullva

féltékenyen vallatlak, hogy szeretsz-e?
s hogy ifjúságom csúcsán majdan, egyszer,
a hitvesem leszel, — remélem újra
s az éber lét útjára visszahullva
tudom, hogy az vagy. Hitvesem s barátom, —
csak messze vagy. Túl három vad határon.
S már őszül is. Az ősz is ittfelejt még?
A csókjainkról élesebb az emlék.

Csodákban hittem s napjuk elfeledtem,
bombázórajok húznak el felettem;
szemed kékjét csodáltam épp az égen,
de elborult s a bombák fönt a gépben
zuhanni vágytak. Ellenükre élek, —
s fogoly vagyok. Mindent, amit remélek
fölmértem s mégis eltalálok hozzád,
megjártam érted én a lélek hosszát

s országok útjait. Bíbor parázson,
ha kell, zuhanó lángok közt varázslom
majd át magam, de mégis visszatérek,
ha kell, szívós leszek, mint fán a kéreg,
s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat s mint egy hűvös hullám:
a 2 × 2 józansága hull rám.

Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. augusztus

GYÖKÉR

A gyökérben erő surran,
esőt iszik, földdel él,
és az álma hófehér.

Föld alól a föld fölé tör,
kúszik s ravasz a gyökér,
karja akár a kötél.

Gyökér karján féreg alszik,
gyökér lábán féreg ül,
a világ megférgesül.

De a gyökér tovább él lent,
nem érdekli a világ,
csak a lombbal teli ág.

Azt csodálja, táplálgatja,
küld neki jó ízeket,
édes, égi ízeket.

Gyökér vagyok magam is most,
férgesek között élek én.

Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem,
sorsom elvégeztetett,
fűrészes sír fejem felett.

Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben.
1944. augusztus 8.

À LA RECHERCHE . . .

Régi, szelíd esték, ti is emlékké nemesedtek!
Költőkkel s fiatal feleségekkel koszorúzott
tündöklő asztal, hova csúszol a múltak iszapján?
hol van az éj, amikor még vígan szürkebarátot
ittak a fürge barátok a szépszemű karcsu pohárból?

Verssorok úsztak a lámpák fénye körül, ragyogó, zöld
jelzők ringtak a metrum tajtékos taraján és
éltek a holtak s otthon voltak a foglyok, az eltűnt
drága barátok, verseket írtak a rég elesettek,
szívükön Ukrajna, Hispánia, Flandria földje.

Voltak, akik fogukat csikorítva rohantak a tűzben,
s harcoltak, csak azért, mert ellene mitse tehettek,
s míg riadozva aludt körülöttük a század a mocskos
éj fedezéke alatt, a szobájuk járt az eszükben,
mely sziget és barlang volt nekik e társadalomban.

Volt, ahová lepecsételt marhakocsikban utaztak,
dermedten s fegyvertelen álltak az aknamezőkön,
s volt, ahová önként mentek, fegyverrel a kézben,
némán, mert tudták, az a harc, az az ő ügyük ott lenni, —
s most a szabadság angyala őrzi nagy álmuk az éjben.

S volt, ahová . . . mindegy. Hova tüntek a bölcs borozások?
szálltak a gyors behívók, szaporodtak a verstöredékek,
és szaporodtak a ráncok a szépmosolyú fiatal nők
ajka körül s szeme alján; elnehezedtek a tündér-
léptü leányok a háboru hallgatag évei közben.

Hol van az éj, az a kocsma, a hársak alatt az az asztal?
és akik élnek még, hol vannak a harcra tiportak?
hangjuk hallja szívem, kezem őrzi kezük szorítását,
művük idézgetem és torzóik aránya kibomlik,
s mérem (néma fogoly), — jajjal teli Szerbia ormán.

Hol van az éj? az az éj már vissza se jő soha többé,
mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már. —
Ülnek az asztalnál, megbujnak a nők mosolyában,
és beleisznak majd poharunkba, kik eltemetetlen,
távoli erdőkben s idegen legelőkön alusznak.

Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. augusztus 17.

NYOLCADIK ECLOGA [*First Draft*]

Költő:

Üdvözlégy, jól bírod e vad hegyi úton a járást
szép öregember. Szárny emel-é, avagy üldöz az ellen?
Szárny emel, indulat űz, s a szemedből lobban a villám,
üdvözlégy, agg férfiu, látom már, hogy a régi
nagyharagú próféták egyike vagy, de melyik, mondd?

Próféta:

Hogy melyik-é? Náhúm vagyok, Elkós városa szült és
zengtem a szót asszír Ninivé buja városa ellen,
zengtem az isteni szót, a harag teli zsákja valék én!

Költő:

Ismerem ősi dühöd, mert fennmaradott, amit irtál.

Próféta:

Fennmaradott. De a bűn szaporább, mint annakelőtte,
s hogy mi a célja az Úrnak, senkise tudja ma sem még.
Mert megmondta az Úr, hogy a bő folyamok kiapadnak,
hogy megroggyan a Kármel, a Básán és a Libánon
dísze lehervad, a hegy megrendül, a tűz elemészt majd
mindent. S úgy is lőn.

Költő:

Gyors nemzetek öldösik egymást
mint Ninivé, úgy meztelenül le az emberi lélek,
fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója
megsül benne, a gyártelepek fölszállnak a füstben.
Égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul,
s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték;
úgy lőn minden, ahogy te megírtad. Az ősi gomolyból
mondd, mi hozott most mégis e földre?

Próféta:

A düh. Hogy az ember
ujra s azóta is árva az emberforma pogányok
hadseregében. S látni szeretném újra a bűnös
várok elesét s mint tanu szólni a kései kornak.

Költő:

Már szóltál. S megmondta az Úr régen szavaidban,
hogy jaj a prédával teli várnak, ahol tetemekből
épül a bástya, de mondd, évezredek óta lehet, hogy
így él benned a düh? Irigyellek. Az én kis időmet
mérném szörnyü korodhoz? akár vadsodru patakban
gömbölyödő kavicsot, úgy koptat e röpke idő is.

Próféta:

Csak hiszed. Ismerem újabb verseid. Éltet a méreg.
Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak,

kérdém? lásd az az ország. — Útrakelünk, gyere gyűjtsük
össze a népet, mess botokat s menj asszonyodat, hozd.
Az legyen ott a botom, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.

Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben.

1944. július 22.

NYOLCADIK ECLOGA

Költő:

Üdvözlégy, jól bírod e vad hegyi úton a járást,
szép öregember. Szárny emel-é, avagy üldöz az ellen?
Szárny emel, indulat űz s a szemedből lobban a villám,
üdvözlégy, agg férfit, látom már, hogy a régi
nagyharagú próféták egyike vagy, de melyik, mondd?

Próféta:

Hogy melyik-é? Náhúm vagyok, Elkós városa szült és
zengtem a szót asszír Ninivé buja városa ellen,
zengtem az isteni szót, a harag teli zsákja valék én!

Költő:

Ismerem ős dühödöt, mert fennmaradott, amit írtál.

Próféta:

Fennmaradott. De a bűn szaporább, mint annak előtte,
s hogy mi a célja az Úrnak, senkise tudja ma sem még.
Mert megmondta az Úr, hogy a bő folyamok kiapadnak,
hogy megroggyan a Kármel, a Básán, és a Libánon
díszleher vad, a hegy megrendül, a tűz elemészt majd
mindent. S úgy is lőn.

Költő:

Gyors nemzetek öldösik egymást,
mint Ninivé, úgy meztelenül le az emberi lélek.
Mit használtak a szózatok és a falánk, fene sáskák
zöld felhője mit ért? hisz az ember az állatok alja!
Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket,
fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója
megsül benne, a gyártelepek fölszállnak a füstben.

Égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul,
s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték
s mint legelőkön a marhalepény, úgy megsugorodva
szertehevernek a holtak a város térein, ismét
úgy lőn minden, ahogy te megírtad. Az ősi gomolyból
mondd, mi hozott most mégis e földre?

Próféta:

A düh. Hogy az ember
újra s azóta is árva az emberforma pogányok
hadseregében. — S látni szeretném újra a bűnös
várak elestét s mint tanu szólni a kései kornak.

Költő:

Már szóltál. S megmondta az Úr régen szavaidban,
hogy jaj a prédával teli várnak, ahol tetemekből
épül a bástya, de mondd, évezredek óta lehet, hogy
így él benned a düh? ilyen égi, konok lobogással?

Próféta:

Hajdan az én torz számat is érintette, akárcsak
bölcsh Izaiásét, szénnel az Úr, lebegő parazsával
úgy vallatta a szívem; a szén izzó, eleven volt,
angyal fogta fogóval s: „nézd, imhol vagyok én, hívj
engem is el hirdetni igédet”, — szóltam utána.
És akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak,
s nincs nyugodalma, a szén, az az angyali, égeti ajkát.
S mennyi az Úrnak, mondd, ezer év? csak pille idő az!

Költő:

Mily fiatal vagy atyám! irigyellek. Az én kis időmet
mérném szörnyü korodhoz? akár vadsodru patakban
gömbölyödő kavicsot, már koptat e röpke idő is.

Próféta:

Csak hiszed. Ismerem újabb verseid. Éltet a méreg.
Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.

Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
 már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak, —
 kérdém? lásd az az ország. Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
 össze a népet, hozd feleséged s mess botokat már.
 Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
 az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.

Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. augusztus 23.

RAZGLEDNICA

Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
 a hegyerincre dobban, majd tétováz s lehull;
 torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
 az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
 Te állandó vagy bennem a mozgó zúrzavarban,
 tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
 s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
 vagy korhadt fának odván temetkező bogár.

1944. augusztus 30.

A hegyek közt.

ERŐLTETETT MENET

Bolond, ki földre rogyván fölkel és újra lépked,
 s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
 de mégis útnak indul, mint akit szárny-emel,
 s hiába hívja árok, maradni úgyse mer,
 s ha kérdezed, miért nem? még visszaszól talán,
 hogy várja őt az asszony s egy bölcsebb, szép halál.
 Pedig bolond a jámbor, mert ott az otthonok
 fölött régóta már csak a perzselt szél forog,
 hanyattfeküdt a házfal, eltört a szilvafa,
 és félelemtől bolyhos a honni éjszaka.
 Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom
 mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
 ha volna még! — s mint egykor a régi hűs verandán
 a béke méhe zöngne, míg hül a szilvalekvár,
 s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,

a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen,
és Fanni várna szökén a rőt sövény előtt,
s árnyékot írna lassan a lassu délelőtt, —
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!

Lager Rhön, Bor.

1944. szeptember 15.

RAZGLEDNICA 2

Kilenc kilométerre innen égneek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.
Itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.

Cservenka, 1944. október 6.

RAZGLEDNICA 3

Az ökrök száján véres nyál csorog,
az emberek mind véreset vizelnek,
a század bűzös, vad csomókban áll.
Fölöttünk fú a förtelmes halál.

Mohács, 1944. október 24.

RAZGLEDNICA 4

Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. — Így végzed hát te is, —
súgtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. —

Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt füleimen.

Szentkirályszabadja, 1944. október 31.

V. Appendix: The Bor Poems in English Translation

[Instructions (in English only)]:

Please forward this notebook, which contains the poems of the Hungarian poet, *Miklós Radnóti*, to Mr. Gyula Ortutay, Budapest University lecturer, *Budapest, VII. Horánszky u. 1. I.* Thank you in anticipation.

SEVENTH ECLOGUE

See how evening descends and around us the barbed-wire-hemmed, wild
oaken fence and the barracks are weightless, as evening absorbs them.
Slowly the glance lets go off the frame of our captive condition,
only the mind, it alone is alive to the tautness of wire.
See, Love: phantasy here, it too can attain to its freedom
only through dream, that comely redeemer, who frees our broken
bodies—it's time, and the men in the prison camp leave for their homes now.
Ragged, with shaven heads, these prisoners, snoring aloud, fly,
leaving Serbia's blind peak, back to their fugitive homesteads.
Fugitive homesteads—right. . . . Oh, does that home still exist, now?
Still untouched by bombs? as it stood, back when we reported?
And will the men who now groan on my right, lie left, make it home yet?
Is there a home, where people can hear this hexameter line, too?

No diacritical marks; just groping, line under line, and
barely, as I am alive, I write my poem in half-dark,
blindly, in earthworm-rhythm, I'm inching along on the paper.
Flashlights, books: the guards of the *Lager* took everything from us,
nor does the mail ever come. Only fog settles over the barracks.
Here among rumors and worms all live, be they Frenchmen or Polish,
loud-voiced Italian, partisan Serb, sad Jew, in the mountains,
bodies fevered, hacked; yet it's *one* life all live in common:
waiting for good news, a womanly word, for a fate free and human,
waiting the end plumbing viscous dusk, or miracles — maybe.

Worm-ridden, captive beast: that is just how I lie on the bunk board.
 Fleas will renew their siege; the battalion of flies is asleep now.
 Evening is here; once again our serfdom has grown a day shorter,
 so have our lives. The camp is asleep. On mountain and valley
 bright moon shines; in its light, once more all the wires pull tighter,
 and through the window you see how the shadows of camp's armed, pacing
 sentries are thrown on the wall in the midst of the night's lone voices.

Camp is asleep, dear one: can you see it? the dreams come rustling;
 starting up, one man snorts on his narrow bunk, turns over,
 sleeping again, and his face shines. Lonely the vigil I'm keeping;
 in my mouth I taste that half-smoked cigarette, not your
 kisses, and dreams won't come, no sleep will come to relieve me,
 since I can face neither death nor a life any longer without you.

Lager Heidenau, over Žagubica in the mountains.

July 1944

LETTER TO MY WIFE

Down in the deep, dumb worlds are waiting, silent;
 I shout; the silence in my ears is strident,
 but no one can reply to it from far
 Serbia, fallen into a swoon of war,
 and you are far. My dream, your voice, entwine,
 by day I find it in my heart again;
 knowing this I keep still while, standing proudly,
 rustling, cool to the touch, many great ferns surround me.

When may I see you? I hardly know any longer,
 you, who were sure, were weighty as the psalter,
 beautiful as a shadow and beautiful as light,
 to whom I would find my way, whether deafmute or blind;
 now hiding in the landscape, from within,
 on my eyes, you flash — the mind projects its film.
 You were reality, returned to dream
 and, fallen back into the well of my teen years,

jealous, I question you: whether you love me,
 whether, on my youth's summit, you will yet be
 my wedded wife—once again, I hope,
 and, fallen back on life's awakened road,
 I know you are all this. My wife, my friend, and peer—
 only, far. Beyond three wild frontiers.
 It is turning fall. Will fall forget me here?
 The memory of our kisses is all the clearer.

I believed in miracles, forgot their days;
 high up above me, bomber squadrons cruise.
 I was just admiring, up there, your eyes' blue sheen,
 when it clouded over, and up in that machine
 the bombs were aching to dive. Despite them, I am alive—
 a prisoner; and all that I had hoped for, I have
 sized up, in breadth. I will find my way to you;
 for you I have walked the spirit's full length as it grew,

and highways of the land. If need be, I will render
 myself, a conjurer, past cardinal embers,
 amid nose-diving flames, but I will come back,
 if need be, I shall be resilient as the bark
 on trees. I am soothed by the peace of savage men
 in constant danger: worth the whole wild regimen
 of arms and power; and, as from a cooling wave of the sea,
 sobriety's 2 × 2 comes raining down on me.

Lager Heidenau, over Žagubica in the mountains.

August 1944

ROOT

Power flashes in a root;
 it drinks rain, lives with earth below,
 and its dreams are white as snow.

From under earth it breaks upward;
 it climbs, and is sly, that root,
 its arm is just like a rope.

On a root's arm, a worm asleep;
 on a root's leg sits a worm;
 the world becomes plagued with worms.

But in the deep the root lives on.
 It cares not a hang for the world,
 only for a branch that leaves have filled.

This it admires and nurses,
 sends it excellent flavors,
 good, sweet sky-flavors.

I am now a root myself—
 it's with worms I make my home.

Once a flower, I have turned root,
 heavy, dark earth over hand and foot;
 fate fulfilled, and all is said,
 a saw now wails above my head.

Lager Heidenau, over Žagubica in the mountains.
 8 August 1944

À LA RECHERCHE...

Old, gentle evenings, you too are ennobled to deep reminiscence!
 Gleaming table, crowned as by laurels with poets and young wives,
 where are you sliding on marshes of irretrievable hours?
 Where are the nights when spry friends were still cheerfully drinking
 grayfriar out of bright-eyed, thin-stemmed, delicate glasses?

Lines of verse swam high round the light of the lamps, with bright green
 epithets bobbing up-down foaming crests of the meter;
 those now dead were alive and the prisoners, still at home; those
 vanished, dear friends, long since fallen, were writing their poems;
 on their hearts the Ukraine, the soil of Spain, or of Flanders.

There were those who, gritting their teeth, ran ahead in the fire,
 combat-trained, and only because they were helpless against it,

and while the company slept its troubled sleep under shelter:
soiled night, their rooms made the rounds of their wakeful dreaming,
rooms that in this society had served them as island and cavern.

Places there were where some went in sealed-off cattle cars; places
where they, stiff with fear and unarmed, stood erect in the minefields;
places where, rifle in hand, not a few of them went of their own will,
silent, because they felt that war, down there, was their own cause—
Angel of Freedom, you'll guard their enormous dreams in the night now.

Places too . . . never mind. Where did sage wine nights disappear to?
Flying, the callups came round; the poems left scraps grew in numbers,
as did wrinkles swarm at corners of mouths, under eyes: young
women with beautiful smiles; and the girls with the fairy tale-princess
steps: how heavy they grew in the course of the taciturn war years!

Where is the night and that tavern, that table set out under lindens?
those still alive, whom war's heel flat-ground for grueling combat?
This heart hears their voices; my hand holds the warmth of their handshakes.
Quoting their work, I watch the proportions of torsos unfold; I
measure them (prisoner, mute)—up in sigh-filled Serbia's mountain.

Where, where indeed is the night? that night which shall never return now,
for, to whatever is past, death itself lends another perspective.
Here at the table they sit, take shelter in smiles of the women,
and will yet take sips from our glasses, those many unburied
sleeping in forests of foreign, on meadows of faraway places.

Lager Heidenau, over Žagubica in the mountains.

17 August 1944

EIGHTH ECLOGUE [*First Draft*]

Poet:

Greetings! you're keeping in fine form, walking the mountain's wild trail,
handsome old man; is it wings bear you high, or do enemies give chase?
Wings lift, emotions pursue you, and lightning flashes from both eyes.
Welcome up, wizened man; I can see you are one of those ancient
prophets, of mountainous wrath, but which of that line, can you tell me?

Prophet:

Which, you say? Nahum's my name, and Elkosh the city that bore me;
singing I railed against Nineveh, lustful Assyrian city,
singing the word of God: I was known as the stuffed bag of anger!

Poet:

I know your ire of old, for your words have survived, and we have them.

Prophet:

Yes, they've survived. But abundant vice is around, more than ever,
and the design of the Lord is a mystery now, as it was then.
Surely, the Lord did say: that the richest of rivers would run dry;
that Mount Carmel would fall; that the flower of Lebanon, Bashan
was to wither; that mountains would shake and that fire would consume all.
All came to pass.

Poet:

Swift nations work hard killing off one another;
here as at Nineveh, it's the spirit of man going naked;
belfries are torches; apartment buildings are ovens; the tenant
bakes inside; and factories fly into air in a smoke cloud.
Streets run amok with burning citizens, faint with the sirens;
bomb craters boil over as, heavily, girders plunge, fly;
all took place as you wrote that it would. Despite that: what brought you
back to this earth from the ancient cumulus?

Prophet:

Rage did. That men stand
orphaned again—have stood since!—in armies of man-shaped pagans.
And, once again, I'd like nothing better than seeing the guilty
citadels' fall, and to speak to a latter-day age as a witness.

Poet:

That you have done. And God did, long ago, say through your own words:
Woe to the fortresses filled with prey, where they pull up that bastion
using corpses as building stone! but tell me: could anger
live for millennia so? I envy you. Dare I compare my
vanishing days with your awesome age? Yet, just as a wild brook
rounds down a pebble, this fugitive moment is wearing me flat, too.

Prophet:

Think it. I know your recent poems. Fury sustains you.
 Anger of prophets, of poets: they're closely related, and peoples
 find them their food and drink. Those who'll live, could live on it, till that
 kingdom arrived which a certain youthful disciple had promised:
 rabbi, who came and fulfilled our law and the word of the prophets.
 Come, proclaim with me that the hour is close, very close—that
 kingdom is being born—wait! What is God's plan and what is his purpose?
 I once asked, and see: it's that kingdom.—We'll take to the road. Come,
 let's go gather the tribe, cut sticks, and go, bring your beloved.—
 Do let that stick there be mine; I prefer having one with the deep knots.

Lager Heidenau, over Žagubica in the mountains.

22 July 1944

EIGHTH ECLOGUE

Poet:

Greetings! you're keeping in fine form, walking the mountain's wild trail,
 handsome old man; is it wings bear you high, or do enemies give chase?
 Wings lift, emotions pursue you, and lightning flashes from both eyes.
 Welcome up, wizened man; I can see you are one of those ancient
 prophets, of mountainous wrath, but which of that line, can you tell me?

Prophet:

Which, you say? Nahum's my name, and Elkosh the city that bore me;
 singing I railed against Nineveh, lustful Assyrian city,
 singing the word of God: I was known as the stuffed bag of anger!

Poet:

I know your ancient rage, for your words have survived, and we have them.

Prophet:

Yes, they've survived. But abundant vice is around, more than ever,
 and the design of the Lord is a mystery now, as it was then.
 Surely the Lord did say: that the richest of rivers would run dry;
 that Mount Carmel would fall; that the flower of Lebanon, Bashan
 was to wither; that mountains would shake and that fire would consume all.
 All came to pass.

Poet:

Swift nations work hard killing off one another;
 here, as at Nineveh, it's the spirit of man going naked.
 What were all speeches worth; what good were the hog-pestilential
 green clouds—locusts—then? Of all beasts, aren't humans the lowest?
 Here, as there, they'll be splattering droplet babes on the ramparts;
 belfries are torches; apartment buildings are ovens; the tenant
 bakes inside; and factories fly into air in a smoke cloud.
 Streets run amok with burning citizens, faint with the sirens;
 bomb craters boil over as, heavily, girders plunge, fly,
 and as on pastures cow pies, so on the squares of the city,
 shrunken the dead lie about; once again all the grief you predicted
 happened just as you wrote that it would. Despite that: what brought you
 back to this earth from the ancient cumulus?

Prophet:

Rage did. That men stand
 orphaned again—have stood since!—in armies of man-shaped pagans.
 And, once again, I'd like nothing better than seeing the guilty
 citadels' fall, then to speak to a latter-day age as a witness.

Poet:

That you have done. And God did, long ago, say through your own words:
 Woe to the fortresses filled with prey, where they pull up that bastion
 using corpses as building stone! but tell me: could anger
 stoke you for thousands of years? with such heavenly, obstinate fire?

Prophet:

Ages ago, once, the Lord touched my distorted mouth, too,
 as he did wise Isaiah's, with coals, with his fluttering embers,
 making my heart confess, and the coals were alive, incandescent
 —angel held them with tongs—and: "Behold I am present now: take me,
 call on me too to be preaching your word!" I spoke, as he vanished.
 And whom the Lord has once sent out—that man, become ageless,
 lives without sleep. What burns his lips are those coals of the angel.
 What, after all, are a thousand years to the Lord? Time is moths' wings!

Poet:

Oh, you are young, my father! I envy you. Dare I compare my
 vanishing days with your awesome age? Yet, just as a wild brook
 rounds down a pebble, this fugitive moment is wearing me flat, too.

Prophet:

Think it. I know your recent poems. Fury sustains you.
 Anger of prophets, of poets: they're closely related, and peoples
 find them their food and drink. Those who'll live, could live on it, till that
 kingdom arrived which a certain youthful disciple had promised:
 rabbi, who came and fulfilled our law and the word of the prophets.
 Come, proclaim with me that the hour is close, very close—that
 kingdom is being born—wait! What is God's plan and what is his purpose?
 I once asked, and see: it's that kingdom. We'll take to the road. Let's
 gather the tribe, bring your wife, and start cutting sticks for the journey.
 Wanderers find companionship in a walking stick; look:
 do let that one there be mine; I prefer having one with the deep knots.

Lager Heidenau, over Žagubica in the mountains.

23 August 1944

FORCED MARCH

The man who, having collapsed, rises, takes steps, is insane;
 he'll move an ankle, a knee, an errant mass of pain,
 and take to the road again as if wings were to lift him high;
 in vain the ditch should call him: he simply dare not stay;
 and should you ask, why not? perhaps he'll turn and answer:
 his wife is waiting back home, and a death, one beautiful, wiser.
 But see, the wretch is a fool, for over the homes, that world,
 long since nothing but singed winds have been known to whirl;
 his house wall lies supine; your plum tree, broken clear,
 and all the nights back home horripilate with fear.
 Oh, if I could believe that I haven't merely borne
 what is worthwhile, in my heart: that there is, to return, a home;
 would that it were still all there! the cool verandah; bees
 of peaceful silence buzzing, while the plum jam cooled;
 where over sleepy gardens summer-end peace sunbathed,
 and among bough and foliage fruits were swaying naked;
 and, blonde, my Fanni waited before the redwood fence,
 with morning slowly tracing its shadowed reticence. . . .
 But all that *could* still be— tonight the moon is so round!
 Don't go past me, my friend— shout! and I'll come around!

Lager Rhön, Bor.

15 September 1944

PICTURE POSTCARD

From Bulgaria thick, wild cannon pounding rolls.
 It strikes the mountain ridge, then hesitates and falls.
 A piled-up blockage of thoughts, animals, carts, and men;
 whinnying, the road rears up; the sky runs with its mane.
 In this chaos of movement you're in me, permanent,
 deep in my conscious you shine, motion forever spent
 and mute, like an angel awed by death's great carnival,
 or an insect in rotted tree pith, staging its funeral.

30 August 1944. In the mountains.

PICTURE POSTCARD 2

Nine kilometers from here the haystacks and
 houses are burning;
 sitting on the fields' edges, speechless, some scared
 poor folk are smoking.
 Here a little shepherdess, stepping on the lake, still
 ruffles the water;
 the ruffled sheep flock at the water drinks from
 clouds, bending over.

Cservenka, 6 October 1944

PICTURE POSTCARD 3

Bloody saliva hangs on the mouths of the oxen,
 blood shows in every man's urine,
 the company stands in wild knots, stinking.
 Death blows overhead, revolting.

Mohács, 24 October 1944

PICTURE POSTCARD 4

I fell beside him; his body turned over,
 already taut as a string about to snap.
 Shot in the nape. That's how you too will end,
 I whispered to myself: just lie quietly.
 Patience now flowers into death.
Der springt noch auf, a voice said above me.
 On my ear, blood dried, mixed with filth.

Szentkirályszabadja, 31 October 1944

Notes

1. Radnóti Miklós, *Bori notesz*, (Hasonmás kiadás, szerkesztette Réz Pál és Szántó Tibor), 2. és 3. kiadás (Budapest, Magyar Helikon, 1971, 1974). Két kis kötetben: (1) a bori notesz hasonmása, (2) tartalma szedés-nyomtatásban, Ortutay Gyula előszavával.
2. Ortutay, Preface, p. 9.
3. András Lengyel, at the end of a recent first publication of unknown Radnóti translations, writes: "*Pál Réz*, we may safely state, has achieved with his *Radnóti Miklós Művei* [the 1978 edition of the poet's works] all that it is possible to achieve in this so-called popular edition. However: if we wish to make further strides, *we must by all means prepare a critical edition*. This work would surely bring to light numerous writings, but at the very least variant versions by Radnóti and, what is more important: we could at long last have a secure overview over the entire life's work". "Elfelejtett fordítástörödékek. Megjegyzések Radnóti Miklós műveihöz". *Magyar Hírlap*, 1979. május 20, vasárnap, p. 10.
4. As Mrs. Radnóti has told me in conversation, the original of the *Notebook* is extremely fragile, and may suffer further damage from exposure to light. The five poems that Radnóti copied for his friend and campmate, Sándor Szalai, are: *Hetedik ecloga*, *Levél a hitveshez*, *À la recherche . . .*, *Nyolcadik ecloga*, and *Erőltetett menet* ("Seventh Eclogue", "Letter to My Wife", "À la recherche . . .", "Eighth Eclogue", and "Forced March"). Of the poems that were written by the time he met Szalai at Bor, Radnóti prepared no copy of *Gyökér* ("Root") and the first *Razglednica* ("Picture Postcard"). On this, see especially Gábor Tolnai, "A 'Meredek út' végső szakasza. Második közlemény." *Irodalomtörténet* 51 (1969): 463-497, p. 474, and Ábel Kőszegi, *Törödékek. Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikája* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972), pp. 34-35.
5. Radnóti Miklós, *Tájékos ég. Versek* (Budapest, Révai, 1946). Used as source *T* in the edition of the *Bor Notebook* offered in this paper. See the description of sources in part I.
6. See the quotation from a letter by Dr. Miklós Ruppenthal concerning the finding and cleaning of the MS, Kőszegi, p. 69.
7. Miklós Radnóti, *The Complete Poetry*, ed. and trans. Emery George (Ann Arbor, Ardis Publishers, 1980), pp. 269-277.
8. Radnóti, *The Complete Poetry*, "Introduction", pp. 41-43; Emery George, "Translating Poetry: Notes on a Solitary Craft". *The Kenyon Review*, Vol. 4. no. 2 (Spring 1982), pp. 33-54.

9. The constituted text and the poems in English translation do not bear line numberings, since I did not wish to cause the reader undue difficulty in telling apart conflicting systems of reference. If necessary to cite stanza and line as distinct from *B*, I do so very sparingly, always spelling out a citation (as, e.g., in "stanza four, line three", or: "the penultimate line of 'Seventh Eclogue'").
- The textcritical procedure below follows principles as summarized in: Paul Maas, *Textual Criticism*, trans. from the German by Barbara Flower (Oxford, At the Clarendon Press, 1958), and in: Gunter Martens and Hans Zeller (eds.), *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation* (Munich, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971). The reader is also referred to two earlier studies of my own: "Some New Hölderlin Decipherments from the 'Homburger Folioheft.'" *Publications of the Modern Language Association* 80 (1965): 123–140, and "A Family of Disputed Readings in Hölderlin's Hymn 'Der Rhein.'" *The Modern Language Review* 61 (1966): 619–634.
10. These serial and anthology sources are cited in full in the Notes to *The Complete Poetry*, pp. 390–391.
11. The fact of the indecipherable state of some of the instructions is noted also by Tibor Szántó in the printed booklet accompanying the facsimile, p. 31.
12. Tolnai, *Irodalomtörténet* 51 (1969): 474.
13. *The Modern Language Review* 61 (1966): 623.
14. Tolnai, p. 474.
15. Tibor Melczer, "Radnóti Miklós Gyökér című verséről." *Irodalomtörténeti Közlemények* 74 (1970): 721–733.
16. Interestingly, "Seventh Eclogue" and "À la recherche . . ." are the two most frequently published in serial form prior to their appearance in *T*. See *The Complete Poetry*, pp. 390–391.
17. One, amazingly tenacious, misprint comes in *Montenegrói elégia* ("Montenegrin Elegy"), line 22: "cipókon" for "cipókön"; it crops up in the editions of Radnóti's poems that appeared in 1966, 1970, 1972, and 1974. The 1976 *Művei* then restores a correct reading not seen since the 1963 edition of the poems, published by Magyar Helikon (p. 89). Lines 21–22 könnyű / cipókon lovagolnak" ("they ride light / breadloaves") is, thanks to Mrs. Radnóti, correctly construed in *The Complete Poetry*, p. 367.
18. An early poem in *T; M*, pp. 158–159. See especially the rich nomenclature in section 2 (line 1 "kőköröcsin" ["meadow anemone"]; 2 "kankalin" ["primrose"]; 6 "törökszegfű" ["sweet William"]).
19. Mrs. Miklós Radnóti (ed.), "Radnóti Miklós kiadatlan versei." *Új Írás*, Vol. 10, no. 5 (May 1970), pp. 67–69; under the prose section "Eaton Darr, a költő", p. 69.
20. Since, as Mrs. Radnóti has informed me, the facsimile of *B* faithfully reproduces the original in all details, there does not seem to be any great hope for the possibility that, where the facsimile shows blank space, writing will come into view in the original. The extremely faint smudge occupying the white space in *B*, at [14] 19, differs in no way from show-through smudges distributed all over those portions of [14] not occupied by writing.
21. Imre Trencsényi-Waldapfel, a distinguished classicist, was born in 1908 and died in 1970. He was a close friend of the Radnóti's.
22. For what they are worth, I offer two alternatives of my own; both rhyme with [14] 18, in Hungarian as well as in English: "s szívem, lelkem kökemény" ("heart and soul are hard as stone"); or: "így dúsul a televény" ("thus producing richer loam"). It is always possible to do this, and it seems frighteningly true that even bad lines such as these two can grow on a reading public over the years and decades. For one analogous instance of editorial substitution, and honest admission that it was done, see László Kálnoky, "Nyomozás egy verssor után." *Kortárs* 19 (1975): 771–773.
23. See the printing of the memoir in *M*, pp. 512–542, p. 527. Achieving a high degree of frequency of dactyls is also regarded as an aspect of distinction in the Homer translations of Gábor Devécseri (1917–1971).
24. The language of the Book of Nahum is not of much assistance at this point, in either the Károli or the King James Version; at chapter I, verse 4 we read: "Elfonnyad a Básán és a Kármel, és a Libánon virága elfonnyad" ("Bashan languisheth, and Carmel, and the flower of Lebanon languisheth"). But the comma preceding "és" is present.

25. See such poems as "7 July 1932" or *Alvás előtt* ("Before Sleep"). In "Forced March" reference to plums occurs twice in indirect ways: at [26] 10 "szilvafa" ("plum tree") and at [27] 1 "szilvalekvár" ("plum jam"). A plum tree in the garden on Istenhegy, in the Buda hills, is also playfully referred to in the poem *Számadás* ("Accounting"). See my article "Radnóti Miklós Igenotus-vonatkozásairól". *Irodalomtörténet* 64 (1982): 1–19, pp. 9–11.
26. See Béla Mária, "Radnóti utolsó bori napjairól". *Kortárs* 8 (1964): 1829–1830; idem, "A meredek út végső szakasza". *Kortárs* 19 (1975): 1990–1991.
27. Fredson Bowers, *Textual and Literary Criticism*, (Cambridge, at the University Press, 1959), pp. 29–30, p. 30. See also his *Bibliography and Textual Criticism: The Lyell Lectures, Oxford, Trinity Term 1959* (Oxford, At the Clarendon Press, 1964).